

ΘΑΝΑΣΗΣ ΤΣΑΚΙΡΗΣ

Ο ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ (1960-1967)

Περίληψη

Στη δεκαετία του '60 αναπτύχθηκε μια σειρά κοινωνικών κινητοποιήσεων που περιελάμβανε εκδηλώσεις όπως στάσεις εργασίας, απεργίες, καταλήψεις δημοσίων οδών και γεφυρών, διαδηλώσεις και πορείες στους δρόμους των πόλεων, που αποσκοπούσαν στον πολιτικό εκδημοκρατισμό, στη μεταβολή του συστήματος εργασιακών σχέσεων, στο άνοιγμα των πανεπιστημίων στην κοινωνία και στην πολιτιστική αναγέννηση της χώρας. Κύριος κορμός αυτού του κινήματος ήταν το συνδικαλιστικό με πυρήνα τις δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και τις ελληνικές δημόσιες και ιδιωτικές τράπεζες. Με επίκεντρο αυτούς τους κλάδους δημιουργήθηκε το κίνημα των 115 Συνεργαζόμενων Συνδικαλιστικών Οργανώσεων.

Η παρούσα ανακοίνωση θα ασχοληθεί με τη συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων στις τράπεζες έχοντας ως κύρια αναφορά την Ομοσπονδία Τραπεζοϋπαλληλικών Οργανώσεων Ελλάδος (ΟΤΟΕ). Η έρευνα επικεντρώνεται σε θέματα όπως τα πρότυπα συνδικαλιστικής οργάνωσης και τυπικής και άτυπης ανάδειξης ηγεσιών, το ρόλο αυτών των ηγετικών στελεχών, τις στρατηγικές και τακτικές για την επιτυχή έκβαση των αγώνων για την ικανοποίηση των αιτημάτων, ο ρόλος της βάσης στη λήψη των συνδικαλιστικών αποφάσεων, οι επικοινωνιακές μέθοδοι τόσο προς το εσωτερικό όσο και προς το εξωτερικό περιβάλλον του κλάδου σε μια εποχή κατά την οποία η πρόσβαση στον Τύπο ήταν περιορισμένη.

Μεθοδολογικά, η ανακοίνωση χρησιμοποιεί στοιχεία από τις θεωρίες για τη «δομή των πολιτικών ευκαιριών», την «κινητοποίηση πόρων», την «πολιτική επικοινωνία» καθώς και από τις με ευρεία έννοια μαρξικές και δομικές αναλύσεις περί των «κοινωνικών τάξεων» και «ταξικών συμφερόντων». Αναλύεται το γενικότερο (πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό) πλαίσιο μέσα στο οποίο είναι ενταγμένο το συνδικαλιστικό κίνημα των εργαζομένων στις τράπεζες και οι τρόποι αλληλεπίδρασής τους. Για την διερεύνηση του θέματος θα χρησιμοποιηθούν κατά κύριο λόγο ποιοτικές μέθοδοι και τεχνικές (συνεντεύξεις βάθους με πρωταγωνιστές/τριες αυτού του συνδικαλιστικού χώρου, χρήση αρχείων κλαδικών εφημερίδων και άλλων έντυπων πηγών).

Υπόθεση εργασίας: το συνδικαλιστικό κίνημα των εργαζομένων στις τράπεζες δεν ήταν μια απλή ομάδα πίεσης αλλά ένα κοινωνικό κίνημα μέρος του γενικότερου εργατικού κοινωνικού κινήματος.

Ο Θανάσης Τσακίρης είναι Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθήνας. Είναι κάτοχος του Μεταπτυχιακού Διπλώματος Σπουδών «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» του ίδιου τμήματος. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα στρέφονται σε θέματα πολιτικής κοινωνιολογίας με ιδιαίτερη αναφορά στα κοινωνικά κινήματα και τον εργατικό συνδικαλισμό

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα ανακοίνωση αποσκοπεί στο να ερευνήσει τη συλλογική οργάνωση των εργαζομένων στις τράπεζες κατά τη «σύντομη δεκαετία του '60» στην Ελλάδα, υπό το πρίσμα της θεωρίας των κοινωνικών κινήματων. Συγκεκριμένα, θα αναδειχθούν οι τρόποι οργάνωσης, λήψης αποφάσεων, ανάδειξης ηγεσίας, οι στρατηγικές και τακτικές για την επιτυχή έκβαση των αγώνων για την ικανοποίηση των αιτημάτων, οι επικοινωνιακές μέθοδοι τόσο προς το εσωτερικό όσο και προς το εξωτερικό περιβάλλον του κλάδου σε μια εποχή κατά την οποία η πρόσβαση στον Τύπο ήταν περιορισμένη

II. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ;

Τα κοινωνικά κινήματα είναι συλλογικές αμφισβητήσεις (challenges) από ανθρώπους που έχουν κοινούς σκοπούς και αλληλεγγύη μεταξύ τους και βρίσκονται σε κατάσταση διαρκούς αλληλεπίδρασης με το κράτος, τις δημόσιες και ιδιωτικές αρχές και τις σχετικές ελίτ.¹

Τα κοινωνικά κινήματα είναι εμπειρικά αόριστα φαινόμενα και είναι δύσκολη η εννοιολογική τους σύλληψη. Εν τούτοις καταγράφονται τρία κριτήρια ορισμού τους: α) η κρίσιμη σχέση τους με την κοινωνική αλλαγή την οποία σκοπεύουν να προωθήσουν ή να αντισταθούν σ' αυτή, β) η γενική χρήση μη θεσμοποιημένων μέσων από τους συμμετέχοντες και γ) η πολιτική συνάφεια των προσανατολισμένων προς την διαμαρτυρία ενεργειών τους. Έπρεπε να απορριφθεί η πρόωπη και αποκλειστική ταύτιση της έννοιας με τα προλεταριακά κινήματα στη βιομηχανική κοινωνία και να κατανοηθεί ευκρινώς η διαφοροποίηση των κοινωνικών κινήματων από άλλες μορφές συλλογικής συμπεριφοράς προτού το θέμα αναπτυχθεί σε αυτοτελές πεδίο. Μια νέα προσέγγιση για τα κοινωνικά κινήματα αναδύθηκε στο ξεκίνημα της ταραχώδους δεκαετίας του '60. Ενώ οι μελετητές της συλλογικής συμπεριφοράς επέμεναν στο θέμα των αδικιών, των πεποιθήσεων (με υπαινιγμούς για ανορθολογικότητα), και γενικά σε ψυχολογικές διαστάσεις, η αποκαλούμενη θεωρία «κινητοποίησης πόρων» έδωσε έμφαση στην οργάνωση, στα συμφέροντα και την ορθολογικότητα των συμμετεχόντων παίζοντας έτσι σημαντικό ρόλο στον τονισμό του πολιτικού πλαισίου και της συνάφειας των κοινωνικών κινήματων. Σήμερα το κεντρικό θέμα των καιρών μοιάζει να βρίσκεται σε συστηματικές απόπειρες για πολυδιάστατη σύνθεση που να ενσωματώνει οργανώσεις κινητοποίησης, πολιτικές ευκαιρίες, και διαδικασίες διαμόρφωσης πλαισίων ('framing'). Αν και η συνάρθρωση διακριτών διαστάσεων δεν αποτελεί εύκολο καθήκον, η επιδιωκόμενη σύνθεση φαίνεται ότι βρίσκεται σε εξέλιξη. Αλλά ας δούμε

¹ Βλ. Tarrow S. (1994) *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. New York: Cambridge University Press, σελ. 4.

πιο αναλυτικά τις θεωρίες για τα κοινωνικά κινήματα.

Κάθε κίνημα βιώνει τους δικούς του «κύκλους διαμαρτυρίας» που σημαίνει ότι η δράση του ακολουθεί μια κυκλική πορεία από την ένταση και την αύξηση της μαζικότητας ως την εσωστρέφεια και τη μείωση της μαζικότητας ανάλογα με τη συγκυρία και τις υποκειμενικές δυνατότητές του. Τα κινήματα έχουν την τάση να εξαπολύουν νέα κύματα συλλογικών αγώνων και σε άλλες περιόδους να εκφράζουν μια σιωπηλή, λανθάνουσα διαμαρτυρία.²

Μια από τις σημαντικότερες έννοιες της πολιτικής κοινωνιολογίας των κοινωνικών κινήματων είναι αυτή που επινόησε ο Charles Tilly περί «ρεπερτορίου δράσης».³ Αυτή η έννοια αναφέρεται στην ποικιλία των διαφορετικών τρόπων διαμαρτυρίας που είναι διαθέσιμοι σε κάθε ξεχωριστό κοινωνικό πλαίσιο κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Τα μέσα συλλογικής διαμαρτυρίας πλάθονται πάντοτε από την κουλτούρα και την ιστορία της διαμαρτυρίας σε κάθε κοινωνία, τα περιβάλλοντα, τις συγκεκριμένες διαμαρτυρίες και διεκδικήσεις των διαμαρτυρομένων, τους κοινούς στόχους τους και από τις διάφορες πολιτικές ευκαιρίες και τους περιορισμούς που διαμορφώνουν την καθημερινή εμπειρία. Το χαρακτηριστικό παράδειγμα που προτείνει ο Tilly ως ένδειξη της διαφορετικότητας των ρεπερτορίων δράσης είναι η χρήση της «διαδήλωσης» ως μέσου έκφρασης και προβολής αιτημάτων και διεκδίκησης λύσεων σε προβλήματα από τις πάσης φύσεως δημόσιες πολιτικές αρχές.⁴ Στη γαλλική πόλη Λυών του 19^{ου} αιώνα, ο Ch. Tilly εντοπίζει την πλήρη ανάπτυξη της σημασίας της διαδήλωσης ως πολιτικού όπλου της πολιτικής των λαϊκών μαζών:

Στις 25 Φεβρουαρίου 1848, έφτασαν στη Λυών νέα για μια ακόμη Γαλλική επανάσταση που άρχισε στο Παρίσι την προηγούμενη ημέρα. Αρκετές εκατοντάδες υφαντές έκαναν πορεία από τη συνοικία των μεταξουργιών Croix-Rousse στο κέντρο της πόλης. Τραγουδώντας τη «Μασσαλιώτιδα» πορεύτηκαν κατά μήκος του Ποταμού Rhone, κατόπιν διέσχισαν το κεντρικό νησί της πόλης προς την Πλατεία des Terreaux και το δημαρχείο της Λυών. Κατακυριευμένοι από το πλήθος, οι στρατιωτικοί που ήταν διαθέσιμοι ζήτησαν από τον προσωρινό δήμαρχο να κηρύξει τη Δημοκρατία από μπαλκόνι του δημαρχείου. Μόλις το έκανε αυτό, μέλη του συγκεντρωμένου πλήθους εισήλθαν στην αίθουσα και εξέλεξαν μια εκτελεστική επιτροπή αποτελούμενη από υφαντές και μια μειοψηφία αστών δημοκρατικών. Κατά τη διάρκεια της προηγούμενης Ιουλιανής μοναρχίας (1830-1848), λίγες ήταν οι ευκαιρίες που έχασαν οι μεταξουργοί για να κάνουν επίδειξη της δύναμής τους με πορείες σε κηδείες και εγκεκριμένες εορτές. Έκαναν πορείες και κατά τις εξεγέρσεις του 1831 και του 1834. Αλλά πέρα από τις περιόδους κρίσεων και τις εγκεκριμένες δημόσιες συνελεύσεις, είχαν ως τότε αποφύγει εκδηλώσεις σαν την παρέλαση που ξεκίνησαν από μόνοι τους το Φεβρουάριο του 1848, μόνο και μόνο επειδή οι βασιλικοί αξιωματούχοι μπορούσαν να θεωρήσουν το ίδιο το γεγονός της οργανωμένης συνέλευσής τους ως ένδειξη ότι παραβίαζαν φανερά τη νομική απαγόρευση των εργατικών *συνασπισμών*.⁵

² Βλ. Tarrow S. (1991) *Struggles, Politics and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*, Ithaca NY, Cornell University Press

³ Βλ. Tilly Ch. (1978) *From Mobilization to Revolution*. Menlo Park, California: Addison-Wesley Publishing Company, σελ.

⁴ Βλ. Tilly Ch. (2004) *Social Movements, 1768-2004*. Boulder, CO and London, UK: Paradigm Publishers, σσ. 38-64.

⁵ *Ibid*, σελ. 38.

Οι παλιότερες μορφές συλλογικής δράσης χαρακτηρίζονταν από το στοιχείο της τελετουργίας και, συχνά, της επισημότητας, δηλαδή της υποχρεωτικής έγκρισής του από τις δημόσιες αρχές, Έτσι,

...εγκεκριμένες δημόσιες συγκεντρώσεις, όπως π.χ. οι γιορτές, οι κηδείες και οι ενοριακές συνελεύσεις, επί μακρόν παρείχαν ευκαιρίες στους πολίτες να εκφράσουν παράπονα καθώς και να υποστηρίξουν λαϊκούς ηγέτες. Εντός ορίων, οργανωμένοι μάστορες και λόχοι εθνοφυλάκων ασκούσαν το δικαίωμά τους να παρελαύνουν κατά τις δικές τους εορτές και ορισμένες φορές χρησιμοποιούσαν αυτό το δικαίωμα για να δηλώνουν την αντίθεσή τους σε ισχυρές προσωπικότητες ή καταπιεστικά προγράμματα. Με τις δέουσες εκδηλώσεις σεβασμού, μπορούσαν επίσης να στέλνουν ταπεινές αντιπροσωπείες για να ζητήσουν επανόρθωση συλλογικών αδικιών. (...) Οι τελετουργίες αντιποίνων (...) διέφεραν εντυπωσιακά στις λεπτομέρειες από τόπο σε τόπο. Δεν μπορούσαν να μεταφερθούν από τόπο σε τόπο – δυνατότητα προτυποποίησης – όπως οι μεταγενέστερες εκδηλώσεις των κοινωνικών κινημάτων, π.χ. διαδηλώσεις και δημιουργία ενώσεων ειδικού σκοπού.⁶

Η ανάπτυξη των διαδηλώσεων δεν ακολούθησε μια ενιαία και γραμμική ανοδική πορεία, καθόσον ότι,

...σύντομα οι λαϊκές πορείες και συγκεντρώσεις στους δρόμους σταμάτησαν υπό το βάρος της καταστολής. Οι διαδηλώσεις εξαφανίστηκαν επί δεκαπέντε περίπου χρόνια. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της Δεύτερης Αυτοκρατορίας του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, εποχή ραγδαίας εκβιομηχάνισης στη Γαλλία, το καθεστώς άρχισε να χαλαρώνει ορισμένους από τους ελέγχους του πάνω στις οργανώσεις και τις ενέργειες των εργατών. Το 1864, η αυτοκρατορία χορήγησε ένα περιορισμένο δικαίωμα στην απεργία. Το 1868, νομιμοποιήθηκαν οι εργάτες να οργανώνουν δημόσιες συγκεντρώσεις χωρίς προηγούμενη έγκριση από την κυβέρνηση. Αργότερα τον ίδιο χρόνο, αυτοκρατορικό διάταγμα επέτρεπε την οργάνωση συνδικάτων, με την προϋπόθεση να εγκρίνονται τα καταστατικά τους από τις Αρχές, να κατατίθενται σ' αυτές τα πρακτικά των συνελεύσεών τους και να επιτρέπεται στους αστυνομικούς να παραβρίσκονται και να παρακολουθούν.⁷

Η διαδήλωση καθιερώθηκε οριστικά ως διαθέσιμο και χρήσιμο όπλο για την έκφραση της κοινωνικής δυσαρέσκειας και διεκδίκησης το 1890, όταν ξεκίνησε ο παγκόσμιος εορτασμός της Εργατικής Πρωτομαγιάς. Κατά τη διάρκεια των επόμενων δυο δεκαετιών, πολλές ακόμη κοινωνικές ομάδες, πλην των εργατών, διαδήλωναν στη Λυών και αλλού στη Γαλλία: Καθολικοί, αντικαθολικοί, αντισημίτες και πολλοί άλλοι, συχνά σε συντονισμό με εθνικά κοινωνικά κινήματα. Ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο:

η διαδήλωση είχε γίνει μια κανονική μορφή της πολιτικής ζωής των πόλεων και σημαντικό στοιχείο της πολιτικής ζωής γενικώς. Ακόμα και αν η οργάνωση μιας πορείας εξαρτιόταν από την επίσημη άδεια, ως τότε οι Αρχές γνώριζαν ότι θα ήταν πιο επικίνδυνη η απαγόρευση από την έγκριση και ότι εκτός των ατυχημάτων θα ελάμβανε χώρα ειρηνικά.⁸

⁶ *Ibid*, σελ. 20. Ο Tilly αναφέρεται μεν στην Αγγλία, αλλά τονίζει την ύπαρξη παρόμοιων στοιχείων και στη γαλλική περίπτωση.

⁷ *Ibid*, σελ. 40.

⁸ Βλ. Robert V. (1996) *Les chemins des manifestations, 1848-1914*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon, σελ. 373, παρ. από Tilly Ch. (2004) *ο.ε.π.* σελ. 41.

Η φιλολογία περί συλλογικής δράσης διέκρινε αρχικά μεταξύ συμβατικής και μη συμβατικής δράσης.⁹ Σήμερα αυτή η διάκριση αμφισβητείται. Με τον όρο «τροποποιητικά κοινωνικά ρεπερτόρια» (modal social repertoire) ο S. Tarrow αναφέρεται δίνοντας έμφαση στη μετατροπή μορφών συλλογικής δράσης σε μέρος του ρεπερτορίου δράσης των μέσων πολιτών. Ο Tarrow εστιάζει τους ερευνητικούς φακούς του στο θέμα του κοινωνικού συντονισμού των κινημάτων με την αναζήτηση χρησιμοποιούμενων «πόρων» όπως τα ρεπερτόρια των διεκδικήσεων, τα κοινωνικά δίκτυα και τα πολιτισμικά πλαίσια.¹⁰

Η μετριοπάθεια ή η μαχητικότητα των δραστηριοτήτων δεν καθορίζουν από μόνες τους το νόημά τους αλλά οι σκοποί τους. Το κύριο, όμως, είναι ότι τα άτομα ταυτίζονται με μια ευρεία κοινωνική κατηγορία και δρουν για λογαριασμό της.¹¹

Τα τελευταία σαράντα χρόνια η «κινηματική δράση» γίνεται ένα ολοένα και συχνότερα εκδηλούμενο κοινωνικο-πολιτικό φαινόμενο σε παγκόσμιο επίπεδο. Όμως δεν πρόκειται για «θεσμοποίηση» της συλλογικής κινηματικής δράσης, αλλά, αντιθέτως, για «κινηματοποίηση» της πολιτικής.¹²

Η κοινή γνώμη δεν είναι πια ενιαία κι αυτό έχει ως συνέπεια ότι τα κοινωνικά κινήματα αποκτούν ολοένα και περισσότερη σημασία καθώς η διχασμένη και διεσπαρμένη (diffused) κοινή γνώμη αποτελεί ένδειξη της κρίσης ηγεμονίας στις κοινωνίες.¹³

Σύμφωνα με σχετική έρευνα, το ένα τρίτο των συλλογικών κινητοποιήσεων είχαν κάποιο βαθμό επιτυχίας σε σχέση με την ατομική δράση στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος.¹⁴

Τόσο όσοι δοκιμάζουν μια νικηφόρα εμπειρία από συμμετοχή στις κινητοποιήσεις όσο και εκείνοι που βλέπουν τους άλλους να συμμετέχουν στη συλλογική δράση και στις κινητοποιήσεις που φέρνει αποτελέσματα αποκτούν κίνητρο είτε για να ξαναπάρουν μέρος σ' αυτές είτε για να μπουν κι αυτοί στο παιχνίδι.

Η θεωρητική προσέγγιση της δομής των πολιτικών ευκαιριών αποτελεί μια προσπάθεια γεφύρωσης των μακρο- και μικρο- επιπέδων ανάλυσης των κοινωνικών κινήματων. Οι πολιτικές ευκαιρίες και οι πολιτικοί περιορισμοί είναι «διαστάσεις της πολιτικής πάλης που ενθαρρύνουν τους πολίτες να εμπλακούν στη συγκρουσιακή πολιτική».¹⁵ Πρόκειται για εξωτερικούς πόρους που βοηθούν στην κινητοποίηση των κινήματων και των ομάδων και δεν αποτελούν άμεσο δημιούργημα των τελευταίων. Οι πολιτικές ευκαιρίες ωφελούν ή εμποδίζουν τα κοινωνικά κινήματα ανάλογα με την επίδραση που ασκούν στις γενικότερες ευκαιρίες για επιτυχή συλλογική δράση.

⁹ Βλ. Barnes and Kaase (1979)

¹⁰ Βλ. Tarrow S. (1994) σσ. 16-23.

¹¹ Klandermans B. (2003) "Collective Political Action" in Huddy L., Jervis R. and Sears D. (eds) *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford: Oxford University Press, σ. 670-683.

¹² Neidhardt F. and Rucht D. (1993), Jenkins and Klandermans (1995), Meyer and Tarrow (1998)

¹³ Burnstein (1999)

¹⁴ Βλ. Klandermans (1989b) Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγουν κι άλλες εργασίες. Βλ. Giugni (1999) Jenkins (1995).

¹⁵ Tarrow S. (1998) *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, σσ. 19-20.

Μια από τις σημαντικότερες συμβολές στη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων είναι αυτή της «διαμόρφωσης πλαισίων» (framing analysis) που έχει μεν τις ρίζες της στη θεωρία της «συλλογικής διάδρασης» αλλά επί της ουσίας αποτελεί σημαντική τομή σε σχέση με αυτή. Η προσέγγιση της διαμόρφωσης πλαισίων αναφέρεται στους διαδραστικούς συλλογικούς τρόπους με τους οποίους οι δρώντες αποδίδουν νόημα στις δραστηριότητές τους και στον κοινωνικό κινηματικό ακτιβισμό. Τα πλαίσια ταυτόχρονα προσδίδουν νόημα στα γεγονότα και εξυπηρετούν την οργάνωση της εμπειρίας και την καθοδήγηση της συλλογικής και ατομικής δράσης.¹⁶ Ενώ οι λόγοι έκφρασης διαμαρτυρίας για τις αδικίες που υφίστανται τα άτομα έχουν αντικειμενικά τις ρίζες τους στις δομές της κοινωνίας και της πολιτικής, δεν είναι σίγουρο ότι αυτές οι διαμαρτυρίες θα εκφραστούν συλλογικά αν δεν υπάρξει μια διαδικασία με την οποία τα άτομα θα τους αποδώσουν νόημα (κοινωνική κατασκευή των λόγων έκφρασης διαμαρτυρίας). Πρόκειται για μια ρευστή και ευμετάβλητη διαδικασία αλληλεπίδρασης. Η διαδικασία διαμόρφωσης του πλαισίου έκφρασης διαμαρτυρίας λαμβάνει χώρα κατά τρεις τουλάχιστον τρόπους. Η *διαγνωστική* πλαισίωση εντοπίζει ένα πρόβλημα καθώς και τις αιτίες του ώστε να υπάρξει στόχος για τις δραστηριότητες του κοινωνικού κινήματος. Η *προγνωστική* πλαισίωση αναδεικνύει τις πιθανές λύσεις του προβλήματος καθώς και τις διαφορές στρατηγικές και τακτικές που μπορούν να προταθούν για την επίτευξη της όποιας λύσης προκριθεί. Από κοινού αυτές οι δύο διαδικασίες μπορούν να συγκροτήσουν μια δεξαμενή στρατολόγησης υποψηφίων μελών του κινήματος που ενώ υπάρχει αντικειμενικά κατασκευάζεται κοινωνικά. Όμως, για να λειτουργήσει κανονικά η δεξαμενή χρειάζεται τον τρίτο τρόπο, δηλαδή την *κατασκευή κινήτρων* ώστε να στρατολογηθούν τα μέλη και να υπάρχει δικαιολογία δράσης μέσω της προσφοράς ενός λεξιλογίου κινήτρων που να εξωθεί τους ανθρώπους στην κινητοποίηση.¹⁷ Όσο περισσότερο ταιριάζουν οι επικρατούσες πεποιθήσεις των υποψηφίων μελών με τα διαμορφούμενα από τις κοινωνικές οργανώσεις πλαίσια τόσο πιο πιθανή καθίσταται η στρατολόγησή τους και η δραστηριοποίησή τους (frame alignment). Όμως, σε γενικές γραμμές, οι υποψήφιοι ακτιβιστές δεν αποδέχονται άνευ όρων τα πλαίσια. Προβαίνουν στην επεξεργασία και αξιολόγηση των πλαισίων με βάση μια σειρά αντικρουόμενων εναλλακτικών ερμηνειών άλλοτε με «ορθολογικό» και άλλοτε με «ανορθολογικό» τρόπο ή συνδυάζοντας στοιχεία από αυτούς. Έρευνες έδειξαν ότι οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν με κριτικό τρόπο τις έννοιες της αδικίας, της δράσης και της ταυτότητας και τις επεξεργάζονται με τα δικά τους πλαίσια ερμηνείας και εμπειρίας.¹⁸ Σημαντικός είναι ο ρόλος του τύπου και εν γένει των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση πλαισίων που ασκούν επιρροή στην κοινή γνώμη μέσω διαφόρων τρόπων, όπως η ανάδειξη εκπροσώπων για συνεντεύξεις, ο τονισμός εξαιρετικών γεγονότων σε αντίθεση με τα κοινότυπα της καθημερινής ζωής, η επιλογή συγκεκριμένων εικόνων των κοινωνικών κινημάτων που μεταδίδουν μη λεκτικά μηνύματα και η επιλεκτική επιλογή των «αξιοσημείωτων» υποθέσεων. Τα μέσα

¹⁶ Snow D., Rochford E.B.J, Worden S., and Benford R. (1986), «Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation», *American Sociologist Review*, No.51, σ.σ. 464-481.

¹⁷ Βλ. Buechler St. (2000) *Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*. New York, NY: Oxford University Press, σσ. 40-45. Βλ. επίσης Goffman E. (1974) *Frame Analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Klandermans B. (1988) "The Formation and Mobilization of Consensus" σε Klanderman B., Kriesi H., and Tarrow S. (eds) *International Social Movement Research, Vol.1, From Structure to Action: Comparing Movement Participation across Cultures*. Greenwich, Conn.: JAI Press, σσ. 173-197. Snow D., Rochford E.B.J, Worden S., and Benford R. (1986), «Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation», *American Sociologist Review*, No.51, σ.σ. 464-481.

¹⁸ Gamson W. (1990) *The Strategy of Social Protest*. Homewood, Ill.: Dorsey

μαζικής ενημέρωσης χρησιμοποιούν «τις αρχές της επιλογής, του τονισμού και της παρουσίας που αποτελούνται από απλές κατανοητές θεωρίες σχετικά με το τι υπάρχει, τι συμβαίνει και τι έχει σημασία.»¹⁹ Κατ' αυτό τον τρόπο, οι κυρίαρχες ιδέες καθίσταται ηγεμονικές. Η αντίθετη εικόνα που δίνουν τα κοινωνικά κινήματα μπορεί να μεταφερθεί στα υποψήφια μέλη του μέσω της δικής τους παραγωγής (φυλλάδια, τύπος, ραδιοφωνικοί σταθμοί κλπ) χωρίς την παρέμβαση του αστικού τύπου και των ΜΜΕ. Άρα το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα, ως το πιο σημαντικό κοινωνικό κίνημα, υποχρεώνεται να απαντήσει στο πεδίο αυτό της ηγεμονίας με τα δικά του μέσα προσπαθώντας να αποσπάσει τη συναίνεση και να προωθήσει την ενεργοποίηση των εργαζομένων, δηλαδή να κερδίσει την καρδιά και το μυαλό τους από την αντίστοιχη πίεση που ασκούν οι εργοδότες με τα δικά τους μέσα (θεσμοποιημένα ή μη).²⁰

III. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1960-1970

Το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο

Η έναρξη της δεκαετίας του '60 βρίσκει ακόμη στην κυβερνητική εξουσία τον Κ. Καραμανλή και την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση. Το οικονομικό πρόγραμμα του Πρωθυπουργού χαρακτηρίζεται από μια σειρά φιλόδοξους στόχους: προώθηση των επενδύσεων ιδιωτικού κεφαλαίου μέσω μιας πιο ευέλικτης πιστωτικής πολιτικής, εκσυγχρονισμός του βιομηχανικού τομέα ώστε να επιταχυνθεί η οικονομική ανάπτυξη μιας κατά κύριο λόγο αγροτικής χώρας,²¹ ο ισοσκελισμός του κρατικού προϋπολογισμού, η σταθεροποίηση της δραχμής και του βιοτικού επιπέδου και η κατοχύρωση της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.²²

Στο πολιτικό επίπεδο η πρακτική των κυβερνήσεων Καραμανλή ήταν καθαρά ψυχροπολεμική-αντικομμουνιστική και όλοι οι μηχανισμοί του κράτους κυριαρχούνταν από τη λογική του αποκλεισμού της αριστεράς από το κράτος και γενικότερα την πολιτική ζωή. Χαρακτηριστικότερη εκδήλωση αυτής της πολιτικής

¹⁹ Gitlin T. (1980) *The Whole World is Watching*. Berkley, CA: California University Press, σελ. 6.

²⁰ Ειδικά στην περίπτωση των πανεθνικών συνδικάτων που, εκτός των άλλων, περιέχουν συλλόγους και σωματεία διαφορετικών επιχειρήσεων (ομοσπονδίες) και δεν είναι δυνατή η άμεση επαφή και η αδιαμεσολάβητη επικοινωνία μεταξύ συνδικαλιστικής ηγεσίας και εργατικής βάσης, είναι επιτακτική ανάγκη η συγκρότηση επικοινωνιακών δικτύων που να καλύπτουν ολόκληρη την επικράτεια. Η συγκεκριμένη περίπτωση του χώρου των τραπεζών προσφέρεται για μια τέτοια δικτύωση λόγω του πανελλαδικού δικτύου των υποκαταστημάτων των ξεχωριστών τραπεζών. Έτσι επί πενήντα χρόνια στην Ελλάδα ο χώρος καλύφθηκε από δύο πανελλαδικού χαρακτήρα μηνιαίες εφημερίδες –ενίοτε κυκλοφορούσαν σε 15νήμερη βάση– που, αν και ιδιωτικές, εξέφραζαν το ευρύ φάσμα των συνδικαλιστικών και πολιτικών δυνάμεων και τις ανάγκες αμφίδρομης ενημέρωσης και επικοινωνίας ηγεσίας και βάσης. Το 1954 κυκλοφόρησε ο *Τραπεζικός Αγών*, του οποίου η έκδοση συνεχίζεται και σήμερα. Το 1955 κυκλοφόρησε το *Τραπεζικό Βήμα*, το οποίο εκδιδόταν σταθερά από το 1961, με την παράθεση της δικτατορίας, μέχρι το 2000 (συνεχίζεται, προς το παρόν, σε ηλεκτρονική μορφή).

²¹ Σε ομιλία του κατά τα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης το 1960, ο Κ. Καραμανλής εκτιμούσε ότι «κράτος και ιδιώτες επί έναν αιώνα περίπου εστερούμεθα προοπτικής» και ότι με την πολιτική της κυβέρνησής του «ο εις ευρείαν έκτασιν εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξις της ελληνικής οικονομίας πραγματοποιούνται με παγιωμένη νομισματική σταθερότητα». Βλ. εφημερίδα *Ελευθερία*, Περίοδος Β', Έτος 16^{ον}, Αρ. φύλλου 489, 4/9/1960.

²² Jouganatos G. (1992) *The Development of the Greek Economy, 1950-1991: An Historical, Empirical, and Econometric Analysis*. Westport, CT: Greenwood Press, σ. 13-54.

λογικής και πρακτικής ήταν ο τρόπος με τον οποίο διεξήχθησαν οι βουλευτικές εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961.²³ Ο στόχος του κρατικού και κομματικού μηχανισμού της ΕΡΕ ήταν να αποθαρρυνθούν οι εκλογείς και να μην αναδείξουν την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) σε αξιωματική αντιπολίτευση, όπως έγινε στις βουλευτικές εκλογές του 1958. Έτσι μεθοδεύτηκε η εφαρμογή ενός σχεδίου κατατρομοκράτησης των οπαδών της αριστεράς²⁴ οι συγκεκριμένες εκλογές απέκτησαν το χαρακτηρισμό των εκλογών «βίας και νοθείας» και η Ένωση Κέντρου (συνασπισμός κομμάτων του κεντρώου χώρου υπό την ηγεσία του Γεωργίου Παπανδρέου) εξέδωσε τη «Μαύρη Βίβλο» για τα έργα και τις ημέρες της ελληνικής δεξιάς ως κυβερνητικής δύναμης. Η κοινωνική δυσaréσκεια που συσσωρευόταν οδηγείτο σε απεργιακές κινητοποιήσεις από τη μια και σε στήριξη της αξιωματικής αντιπολίτευσης της Ένωσης Κέντρου, η οποία κατήγαγε θριαμβευτική νίκη στις εκλογές του Νοεμβρίου 1963 και, ιδιαίτερα, σ' αυτές του Απριλίου 1964. Στην άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία συνέβαλαν πολλοί παράγοντες, όπως η αδυναμία του Κ. Καραμανλή να ελέγξει τις πράξεις του παλατιού,²⁴ του στρατού και των παρακρατικών ομάδων με αποκορύφωμα τη δολοφονία του ανεξάρτητου αριστερού βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη, η αδυναμία της αριστεράς να αξιοποιήσει πολιτικά την αύξηση των λαϊκών κινητοποιήσεων, η ιδιομορφία του εκλογικού συστήματος με τις μονοεδρικές και διεδρικές περιφέρειες, η «στρεβλή» εκπροσώπηση των λαϊκών τάξεων στην Ένωση Κέντρου που διεκδικούσε την επίλυση των μη άμεσα ταξικών προβλημάτων, κ.α. Η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου ήταν μονοκομματική καθώς η Ένωση Κέντρου μη δυνάμενη να στηριχθεί στις ψήφους των βουλευτών της ΕΔΑ προτίμησε την αναβάπτισή της στη λαϊκή ψήφο (αρχές του 1964) που της χορηγήθηκε απλόχερα από μια κοινωνία που άλλαζε και δεν μπορούσε να υπομείνει το «κράτος της δεξιάς». Η κυβέρνηση αυτή αποπειράθηκε να εφαρμόσει πρόγραμμα πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Σε ορισμένους τομείς η παρέμβασή της ήταν αποτελεσματική: απελευθέρωση των περισσότερων πολιτικών κρατουμένων, διάλυση ορισμένων παρακρατικών ομάδων, μείωση -στο μέτρο του εφικτού- του κατασταλτικού ρόλου της αστυνομίας και χαλάρωση της ισχύος εμφυλιοπολεμικών νόμων,²⁵ αύξηση του χρόνου υποχρεωτικής εκπαίδευσης, αύξηση μισθών στο δημόσιο τομέα της οικονομίας και των αγροτικών επιδοτήσεων, κ.α.

Το καλοκαίρι του 1965 η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου ανατράπηκε από την παρέμβαση του παλατιού και μερίδας της δεξιάς πτέρυγας του κόμματος που προθυμοποιήθηκε να συμβάλει στο πολιτικό παιχνίδι του νεαρού βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος ήθελε να διατηρήσει αλώβητο το ρόλο του θρόνου. Ο Γ. Παπανδρέου για να κρατήσει ισορροπίες με το παλάτι τοποθέτησε στη θέση του

²³ Βλ. Βλ. Meynaud J. (2002) *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα: 1946-1965*. Α' Τόμος. Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας, σελ. 140-149.

²⁴ Με αφορμή τον προγραμματισμό ενός ταξιδιού της τότε Βασίλισσας Φρειδερίκης στο Λονδίνο, όπου σε προηγούμενη ανεπίσημη επίσκεψή της είχε προηλακιστεί από συζύγους εξόριστων και φυλακισμένων αριστερών Ελλήνων πολιτών, με επικεφαλής την Αγγλίδα σύζυγο του κομμουνιστή συνδικαλιστή Α. Αμπατιέλου, δημιουργήθηκε κρίση στις σχέσεις του παλατιού με τον παραταξίαρχη της ελληνικής δεξιάς Κ. Καραμανλή. Σύμφωνα με την κυβέρνηση, το Σύνταγμα απαιτούσε κυβερνητική προσυπογραφή για κάθε Βασιλική πράξη, έστω και αν αυτή ήταν καθαρά οικογενειακή-ιδιωτική. Βλ. Μελετόπουλος Μ. (1994) *Η Βασιλεία στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία: Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β'*. Αθήνα: «Νέα Σύνορα»-Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σσ. 182-187

²⁵ Όπως επισημαίνεται για την ελληνική περίπτωση «...η έλλειψη αυστηρού πολιτικού ελέγχου επέτρεψε στα όργανα των σωμάτων ασφαλείας να εκδηλώνουν τη ροπή να μεταβάλλονται σε κριτές των πράξεών τους σαν να ήταν αυτόνομες οντότητες που υπακούουν σε δικούς τους κανόνες και κριτήρια εκτιμήσεως των καταστάσεών τους. Για την υπόδειξη μιας τέτοιας ροπής χρησιμοποιείται συνήθως ο όρος 'παρακυβέρνηση'». Βλ. Meynaud J. (2002) *ο.ε.π.* σελ. 531.

επικεφαλής της στρατιωτικής ηγεσίας τον στρατηγό Γεννηματά.²⁶ Ο Κωνσταντίνος, επίσης, απαιτούσε επίμονα από τον Γ. Παπανδρέου να διατηρήσει τον Π. Γαρουφαλιά στη θέση του Υπουργού Άμυνας ώστε να διασφαλιστεί η «παρασυνταγματική» εξουσία του θρόνου και του στρατού. Παράλληλα, η κυβέρνηση προσπάθησε ανεπιτυχώς να φέρει υπό την εξουσία της την Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΚΥΠ), την οποία χρηματοδοτούσε η αντίστοιχη υπηρεσία των ΗΠΑ (CIA).²⁷ Τέλος, η ανοιχτή κατηγορία εναντίον του Ανδρέα Παπανδρέου, γιου του πρωθυπουργού και ηγέτη της αριστερής πτέρυγας της Ε.Κ., ότι συνωμοτούσε από κοινού με προσκείμενους σ' αυτόν αξιωματικούς του στρατού (υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ), εξελήφθη από τη βάση του κόμματος ως κατά μέτωπο επίθεση κατά της δημοκρατικής αναγέννησης της χώρας. Ο πρωθυπουργός παραιτήθηκε και η πολιτική κρίση που επακολούθησε συνέβαλε στο να ξεσπάσει ανοιχτά ένα ορμητικό κοινωνικό κίνημα που ξεπέρασε τα καθιερωμένα στενά θεσμικά πλαίσια. Συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, απεργίες και πορείες διαδέχονταν η μία την άλλη για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα κεντρικό αίτημα των οποίων ήταν η αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας που είχε διαταραχθεί εξαιτίας της πολιτικής του θρόνου και του παρακρατικού μηχανισμού. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ετέθη θέμα κατάργησης της μοναρχίας και εγκαθίδρυσης της αβασίλευτης κοινοβουλευτικής μοναρχίας. Στο μεταξύ ο νεαρός βασιλιάς προσπαθούσε να διορίσει, μέσω των αλληπάλληλων ψηφοφοριών στη Βουλή, πρωθυπουργούς και κυβερνήσεις «αποστατών», δηλαδή μερίδας πολιτικών της δεξιάς πτέρυγας της Ε.Κ. που ήθελε να παίξει στο συγκεκριμένο παιχνίδι. Μεταξύ των πολιτικών συγκαταλέγονταν ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης που έμελλε να συνδέσει το όνομά του με την πολιτική «αποστασία» καθώς και ο πρώην σοσιαλιστής ηγέτης Ηλίας Τσιριμώκος. Τελικά, η μόνη σταθερή κυβέρνηση ήταν αυτή του Στ. Στεφανόπουλου με τη στήριξη της ΕΡΕ και του Κόμματος των Προοδευτικών του Σπ. Μαρκεζίνη. Όμως και αυτή ανατράπηκε από την «αναπάντεχη» προσέγγιση των αρχηγών της ΕΡΕ (Π. Κανελλόπουλος) και της Ένωσης Κέντρου (Γ. Παπανδρέου), κατόπιν βασιλικής προτροπής, που συμφώνησαν στη συγκρότηση της μεταβατικής κυβέρνησης Παρασκευόπουλου. Αλλά και αυτή η κυβέρνηση είχε την τύχη των προηγούμενων, καθώς επενέβη για άλλη μια φορά ο βασιλιάς διορίζοντας «υπηρεσιακή» κυβέρνηση ΕΡΕ υπό τον Π. Κανελλόπουλο τρεις μήνες πριν από τις εκλογές τις οποίες ολόκληρο το πολιτικό επιτελείο της ΕΡΕ και το παλάτι φοβόταν προβλέποντας την επικράτηση της Ένωσης Κέντρου. Οι αλληπάλληλες παραιτήσεις και διορισμοί κυβερνήσεων συνετέλεσαν στην απομάγευση της πολιτικής διαδικασίας και στην κόπωση της ελληνικής κοινής γνώμης που δεν έβλεπε προοπτική.²⁸ Οι διαδηλώσεις κόπασαν καθώς δεν υπήρχε απτό πολιτικό αποτέλεσμα λόγω της πολυδιάσπασης της δημοκρατικής αντιπολίτευσης. Έτσι τη νύχτα της 20ής προς την 21^η Απριλίου 1967, μια χούντα συνταγματαρχών κατέλαβε με στρατιωτικό πραξικόπημα την πολιτική εξουσία εγκαθιδρύοντας μια εφτάχρονη δικτατορία που δεν ανέκοψε την άνοδο μόνο της Ένωσης Κέντρου και, ενδεχομένως, της ΕΔΑ («θεωρία κομμουνιστικού κινδύνου» αλλά και την άνοδο του πολιτιστικού και κοινωνικού επιπέδου της νεοελληνικής κοινωνίας που, παρά την σχετικά απόμακρη θέση έναντι της Δυτικής Ευρώπης, επηρεαζόταν από τα τεκταινόμενα στη Δύση.

²⁶ Βλ. Πετρίδης Π. (2000) *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967)*. Απόρρητα Ντοκουμέντα. Αθήνα: Εκδ. Προσκήνιο-Άγγ. Σιδεράτος, σσ. 250-251.

²⁷ Για λεπτομέρειες, βλ. Φρήμαν Τζ. (επιμ.) (1975) *Ξενοκρατία: Το αποκαλυπτικό χρονικό των ξένων επεμβάσεων στην Ελλάδα (1944-1974)*. Αθήνα: Εκδ. Πάπυρος και Περιοδικό Επίκαιρα, σσ. 337-341.

²⁸ Για μια συνοπτική παρουσίαση της περιόδου 1963-1967 και των αλληπάλληλων κυβερνητικών σχημάτων, βλ. Λοβέρδος Α. (2000) *Πολιτική ιστορία της Ελλάδας (1828-1975)*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ. 172-177.

Εν τούτοις, σημαντικά αποτελέσματα επιτεύχθηκαν στο οικονομικό και στο κοινωνικό επίπεδο, από τη στιγμή που τα διάφορα κοινωνικά στρώματα που αναδύθηκαν με την οικονομική ανάπτυξη, η οποία σημειώθηκε στη διάρκεια των προηγούμενων χρόνων. Στη δεκαετία 1951-1961 η συμμετοχή των παραγωγικών τομέων ως προς το ποσοστό συμμετοχής στο ΑΕΠ διαμορφώθηκε ως εξής: ο πρωτογενής τομέας μείωσε τη συμμετοχή του από 29,16% σε 26,32%, ο δευτερογενής τομέας αντιθέτως αύξησε τη συμμετοχή του από 18,36% σε 24,94% ενώ στη δεκαετία 1961-1971 ο δευτερογενής τομέας συνέχισε να αναπτύσσεται φτάνοντας σε 32,60% και ο πρωτογενής τομέας να μειώνεται σε 17,47%. Τέλος, ο τριτογενής τομέας υπέστη μια πρόσκαιρη μείωση από 52,48% το 1951 σε 48,74% το 1961 και σε 49,93%.²⁹ Αυτή η συνεχής μετατόπιση από τον πρωτογενή στο δευτερογενή τομέα είχε ως συνέπεια την αύξηση των εργαζομένων στις βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες των πόλεων και των εργατών του οικοδομικού κλάδου που στήριζε την αστική πολεοδομική ανάπτυξη για την ένταξη των νέων στρωμάτων στον κοινωνικό ιστό της πόλης. Έτσι στη διάρκεια της δεκαετίας του '60 αναδείχθηκαν καινούργια τμήματα της εργατικής τάξης και των νέων μικροαστικών στρωμάτων που διεκδίκησαν δυναμικά την συμμετοχή τους στο πολιτικό και συνδικαλιστικό γίγνεσθαι. Από τη μια ήταν οι εργάτες της οικοδομής των οποίων μεγεθύνθηκαν οι τάξεις με την ανασυγκρότηση της χώρας και την αθρόα εισροή εργατικών χεριών από την ερημούμενη λόγω εμφυλίου και μετανάστευσης³⁰ αγροτική ενδοχώρα.³¹ Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσονται οι μισοειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργάτες που επανδρώνουν τις ολοένα και πιο γοργά αναπτυσσόμενες βιομηχανικές μονάδες των δύο μεγάλων πόλεων -Αθήνα και Θεσσαλονίκη- δημιουργώντας ένα σχετικά ευμέγεθες βιομηχανικό προλεταριάτο. Από την άλλη διογκώνονται οι γραμμές των υπαλλήλων των τραπεζών και οργανισμών κοινής ωφελείας που είναι απαραίτητοι για την στοιχειωδώς ομαλή ανάπτυξη της κοινωνικής υποδομής των μεγάλων πόλεων αλλά και της βιομηχανικής ανασυγκρότησης. Διευρύνεται επίσης το μέγεθος των ειδικευμένων στρωμάτων της εργατικής τάξης και των τεχνικών-μηχανικών στις νέες

²⁹ Πηγή: ΕΣΥΕ Στατιστική Επετηρίδα ΥΠΕΘΟ: Εθνικοί Λογαριασμοί Ελλάδας. Βλ. Λύτρας Α. (1993) *Προλεγόμενα στη θεωρία της ελληνικής κοινωνικής δομής*. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, σελ. 162.

³⁰

Έτος	Αριθμός				Απασχόληση
	Αριθμός ανέργων	Ποσοστό Ανεργίας	Μεταναστών προς εξωτερικό	Εργατικό δυναμικό	
60	0,217	6,02	-0,026	3,629	3,412
1	0,215	5,90	-0,025	3,664	3,449
2	0,199	5,51	-0,029	3,628	3,430
3	0,182	5,11	-0,033	3,593	3,411
4	0,166	4,70	-0,036	3,557	3,391
65	0,172	4,95	-0,040	3,521	3,349
6	0,161	4,67	-0,007	3,449	3,288
7	0,149	4,39	-0,033	3,370	3,220

Πηγή: Tsaliki P. (1991) *The Greek Economy: Sources of Growth in the Postwar Era*. N.Y.: Praeger Publishers, σελ.72 (επεξεργασία στοιχείων από *Labor Force Statistics*, OECD, 1971 και 1988).

³¹ «...οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου στις κατασκευές (που περιλαμβάνουν τις κατοικίες) ανέρχονται σε 7,2% (1961-64) του ΑΕΠ (και 8,0% την περίοδο 1965-68) έναντι 2,9% και 3,3%) αντίστοιχα στη μεταποίησης.» Βλ. Καζάκος Π. (2000) «Η Ελληνική οικονομία, 1949-1967: Ανασυγκρότηση και ανάπτυξη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, σσ. 230-231.

βιομηχανίες (χημικές βιομηχανίες, μεταλλουργίες, κατασκευή μεταφορικών μέσων κ.α.) που κερδίζουν έδαφος σε σχέση με τις παραδοσιακές βιομηχανικές μονάδες (διατροφής, ποτών και καπνού, υφαντουργίας, ένδυσης και υπόδησης κ.α.).³² Πρόκειται για σημαντική δομική μεταβολή της νεοελληνικής καπιταλιστικής οικονομίας που δείχνει ότι όχι μόνο ο πρωτογενής τομέας υποσκελίζεται από το δευτερογενή μεταποιητικό τομέα³³ αλλά και ότι υπάρχει μετατόπιση από την ελαφρά βιομηχανία παραγωγής καταναλωτικών αγαθών στη βαριά βιομηχανία, στην κατασκευή «ενδιάμεσων αγαθών» και στην παραγωγή μέσων παραγωγής.³⁴ Όμως, παρά την ανάπτυξη των δυνάμεων του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας και την ανάπτυξη του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος και παρά το γεγονός ότι από οικονομικής πλευράς η Ελλάδα της δεκαετίας του '60 δεν θυμίζει παρά αμυδρά την προπολεμική και καθόλου την Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα, δεν μπορεί η χώρα να συγκριθεί με αυτές της Δυτικής Ευρώπης που αποτελούν πλέον τα πρότυπα των αρχουσών καπιταλιστικών τάξεων και μερίδων. Η κατάσταση δεν μπορεί να θεωρηθεί ειδύλλιακή, καθώς η γεωργία και οι συναφείς κλάδοι της πρωτογενούς παραγωγής εξακολουθούν να απασχολούν περισσότερο από το 50% του ενεργού πληθυσμού.³⁵ Από πλευράς δεικτών βασικών καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών (π.χ. ηλεκτρικό ρεύμα, πυκνότητα τηλεφωνικών εγκαταστάσεων κ.ά.), η Ελλάδα βρισκόταν πίσω από την Πορτογαλία και μπροστά από την Τουρκία στη σχετική κατάταξη του ΟΟΣΑ.³⁶ Ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η σύγκριση όσον αφορά το ακαθάριστο κατά κεφαλήν ΑΕΠ που, αν και είχε αυξηθεί μεταξύ 1953 και 1963 με ρυθμό ετήσιας αύξησης 6,3% φτάνοντας τα 590 δολάρια ΗΠΑ και ισοδυναμώντας με το 1/3 του αντίστοιχου ΑΕΠ της ΟΔΓερμανίας και της Γαλλίας (ή 1/6 των ΗΠΑ), παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα. Η στήριξη, βεβαίως, σε τέτοιους ουδέτερους στατιστικούς δείκτες και μεγέθη είναι δυνατό να παραπλανήσει τον ερευνητή αν δεν είναι υποψιασμένος ότι μπορεί να υποκρύπτεται ιδεολογική προκατάληψη. Πρέπει να λαμβάνονται υπόψη διάφοροι ποιοτικοί κοινωνικο-οικονομικοί δείκτες και μεγέθη που να δείχνουν, π.χ., την κατεύθυνση της αναδιανομής του εισοδήματος, της κατανομής των κονδυλίων του δημοσίου προϋπολογισμού σε παιδεία, υγεία, κοινωνική ασφάλιση, έρευνα και άλλες κοινωνικές υποδομές.

Οι δομές της ελληνικής βιομηχανίας εξακολουθούσαν να παρουσιάζουν «ευδιάκριτες χρόνιες αδυναμίες». Από τη μια αφθονούν οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις που στηρίζονται στα άφθονα φτηνά χέρια της εσωτερικής μετανάστευσης. Από την άλλη ο κύριος όγκος των βιομηχανικών χρηματικών πόρων κατευθυνόταν στην παραγωγή ειδών εγχώριας κατανάλωσης λόγω της κρατικής προστατευτικής πολιτικής με

³² Όπως αναφέρει ο Π. Καζάκος, (*ibid*, 231) οι χημικές βιομηχανίες μεταξύ 1953 και 1963 αύξησαν την συμμετοχή τους στην μεταποίηση από 4,2% σε 7,8%, αυτή δε η αύξηση συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '70.

³³ Στην περίπτωση της χημικής βιομηχανίας συγκεντρώνεται και επενδύεται μεγάλο μέρος του ξένου κεφαλαίου που διεισδύει στον ελληνικό οικονομικό χώρο. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το 81% των ξένων συνολικών κεφαλαίων συγκεντρώθηκε στους κλάδους των πετρελαιοειδών, των χημικών, αλλά και της μεταλλουργίας, των μεταφορικών μέσων και των ηλεκτρονικών συσκευών. Βλ. Σταματόπουλος Δ. (1986) «Ο δρόμος προς την αναπτυξιακή κρίση» στο Παλαιολόγος Ν. και Χαραλάμπης Δ. (επιμ.) *Κοινωνικές τάξεις, κοινωνική αλλαγή και οικονομική ανάπτυξη στη Μεσόγειο*. Διεθνές συνέδριο του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών-Αθήνα 1984, Τόμος Β', σσ. 177-206.

³⁴ Βλ. Jouganatos G. (1992) *The Development of the Greek Economy, 1950-1991: An Historical, Empirical, and Econometric Analysis*. Westport, CT: Greenwood Press

³⁵ Όπως εκτιμούσε τότε ο ΟΟΣΑ κατά το 1963 το ποσοστό έφτανε το 54,7%. Βλ. Meynaud J. (2002) *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Β' Τόμος. Βασιλική εκτροπή και Στρατιωτική δικτατορία*. Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας, σελ. 215.

³⁶ *Ibid*, σελ. 215.

αποτέλεσμα οι βιομηχανικές εξαγωγές να αποτελούν λιγότερο από το 10% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών. Παρά τους άνευ προηγουμένου έντονους ρυθμούς ανάπτυξης που συναγωνίζονταν, αν δεν ξεπερνούσαν, αυτούς των χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας τα χρόνια δομικά οικονομικά προβλήματα παρέμεναν.³⁷

Το εργατικό κίνημα και η αλλαγή των ρεπερτορίων δράσης

Στη διάρκεια της δεκαετίας του '60, οι στάσεις εργασίας, οι απεργίες, οι καταλήψεις δρόμων, γεφυρών και οι διαδηλώσεις στους δρόμους έγιναν καθημερινότητα. Μετά την ταραγμένη δεκαετία του '40 και την αντικομμουνιστική υστερία της δεκαετίας του '50 (παράνομο το Κομμουνιστικό Κόμμα και εξορισμένα ή προσφυγοποιημένα τα στελέχη και τα μέλη του), η δεκαετία του 1960-1970 (η «σύντομη δεκαετία» όπως θα αποκληθεί λόγω της δικτατορίας 1967-1974) απέδειξε ότι οι υπνώττουσες, νέες και παλαιές δημοκρατικές δυνάμεις της κοινωνίας συσπειρώνονται γύρω από τα βασικά δημοκρατικά αιτήματα (ομαλός πολιτικός βίος, νομιμοποίηση του ΚΚΕ, κατάργηση του συνδικαλιστικού τμήματος της ασφάλειας, κατάργηση των φακέλων των πολιτών, ελεύθερος εργατικός και φοιτητικός συνδικαλισμός, οικονομική δημοκρατία-κράτος πρόνοιας κτ). Στον αγώνα αυτό πλάι στους εργαζόμενους του τομέα της ενέργειας θα σταθούν σε πρώτη φάση οι εργαζόμενοι στις τράπεζες και στην τηλεφωνία που θα οργανωθούν στην Ένωση Συνεργαζομένων Συνδικάτων Τραπεζών και Κοινής Ωφελείας και αργότερα (Μάιος 1962).

Εκείνο που αλλάζει και ανοίγει το δρόμο στην αλλαγή των ρεπερτορίων δράσης του εργατικού συνδικαλιστικού και των άλλων κοινωνικών κινημάτων είναι η δομή των πολιτικών ευκαιριών. Με αυτή την έννοια, μπορούμε να κατανοήσουμε την ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων και την αλλαγή ρεπερτορίων. Από τη μία, όπως τονίστηκε, η σταδιακή αλλαγή της κοινωνικοοικονομικής δομής με την ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα και της βιομηχανικής εργατικής τάξης των πόλεων, και από την άλλη η επίδραση αυτής της μεταβολής στην πολιτική κομματική σκηνή βοήθησαν στην σχετική χαλάρωση των εμφυλιοπολεμικών νόμων. Το γεγονός των εκλογών της «βίας και νοθείας» δεν αλλάζει τη γενική πολιτική πορεία προς ένα πιο ανεκτικό κλίμα απέναντι στις εργατικές και άλλες κινητοποιήσεις που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη στυγνή κρατική καταστολή.³⁸

Η αφύπνιση του μαχητικού μαζικού διεκδικητικού και, εν πολλοίς, αυτόνομου συνδικαλιστικού κινήματος των μισθωτών εργαζομένων, που έθετε σε κίνδυνο τόσο τη σταθερότητα του συγκεκριμένου καθεστώτος καπιταλιστικής ανάπτυξης όσο και την παραμονή των παρατάξεων Μακρή και Θεοδώρου στους θώκους της εξουσίας στη ΓΣΕΕ και στα συνδικάτα είχε ορισμένες θετικές συνέπειες στο νομικό επίπεδο για τους εργαζόμενους και τα συνδικαλιστικά στελέχη. Προτού όμως αναφερθούμε σ'

³⁷ Ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης στην Ελλάδα μεταξύ 1955 και 1973 ανερχόταν σε 6-7%. Βλ. Lolos E.G.S. (1998) "Success and Failure of Economic Policies: The Experience of Greece and Portugal", *Comparative Economic Studies*. Vol. 40, No.1 . 72-90.

³⁸ Ενδεικτικό αυτής της «αλλαγής κλίματος» είναι ότι σε κείμενα εκθέσεων της επιτροπής για τα σχέδια προεκλογικής διαφώτισεως της ΕΡΕ σιγά-σιγά υποβαθμίζεται ο ρόλος του στρατού ως του βασικότερου παράγοντα του αντικομμουνιστικού αγώνα –χωρίς να εγκαταλείπεται τελείως- υπέρ της ιδεολογικής και κοινωνικής παρέμβασης του κόμματος για το κέρδισμα του μυαλού και της ψυχής των λαϊκών μαζών. Βλ. Πετρίδης Π. (2000) *ο.ε.π.*, σσ.532-540.

αυτές τις θετικές συνέπειες, πρέπει να αναφερθούμε στη ΓΣΕΕ και το ρόλο που έπαιξε στα συνδικαλιστικά πράγματα. Η ΓΣΕΕ (Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος) αποτελεί τον επίσημο κεντρικό συνδικαλιστικό οργανισμό της χώρας.³⁹ Από την πρώτη στιγμή της ίδρυσης της συνομοσπονδίας, ο έλεγχος της ηγεσίας της αποτέλεσε βασικό στόχο της εκάστοτε κυβερνητικής παράταξης. Αρχικά, οι κυβερνήσεις Ε. Βενιζέλου και κατόπιν οι δικτατορικές ή οι δεξιές κυβερνήσεις προσπάθησαν να τη θέσουν υπό τον έλεγχό τους ώστε να επιβληθεί η αναγκαία κοινωνική γαλήνη για την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων αλλά και για την ψηφοθηρική χρησιμότητα που είχε για την ελέγχουσα κυβερνητική παράταξη. Με μια σειρά πολιτικών μέτρων που συχνά έπαιρναν τη μορφή ενός ολόκληρου νομικού πλέγματος, το κράτος έλεγχε την τριτοβάθμια αλλά και τις δευτεροβάθμιες ομοσπονδίες και εργατικά κέντρα. Τα πιο συνηθισμένα μέτρα ήταν:

- α) εκλογικά τεχνάσματα με στόχο την αλλοίωση της αντιπροσωπευτικότητας των οργανώσεων·
- β) επιλεκτική χρηματοδότηση των φίλιων οργανώσεων·
- γ) χρήση του δικαστικού μηχανισμού του κράτους για έκδοση αποφάσεων σκοπιμότητας.⁴⁰

Ο ιδιαίτερα ασφυκτικά στενός χώρος που δόθηκε στον εργατικό συνδικαλισμό, η συνεχής παρέμβαση του κράτους στον εσωτερικό βίο των συνδικάτων και η κατασταλτική παρουσία των στρατιωτικών και αστυνομικών δυνάμεων σε όλες τις μορφές εργατικής διαμαρτυρίας ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής των εργατικών στρωμάτων και της ιστορίας τους. Έτσι μειώνονταν στο ελάχιστο οι δυνατότητες ιδεολογικής ενσωμάτωσης του εργατικού κινήματος. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία και διαρκής αναπαραγωγή μιας συγκρουσιακής κουλτούρας, που με τη σειρά της συνέβαλε στη δημιουργία του φαύλου κύκλου «όσο πιο κατασταλτικό το κράτος, τόσο περισσότερη καταστολή χρειαζόταν». Έτσι το συνδικαλιστικό κίνημα χαρακτηρίστηκε από μια υπερπολιτικοποιημένη φυσιογνωμία που αποκτούσε δομικό χαρακτήρα. Η πολιτική και οι κομματικές οργανώσεις έπαιζαν –και συνεχίζουν να παίζουν– πρωτεύοντα ρόλο στην εσωτερική ζωή και λειτουργία των συνδικάτων. Ο συνδικαλιστικός λόγος εμφανιζόταν ως υποπροϊόν του πολιτικού-κομματικού. Πέραν τούτων, το συνδικαλιστικό κίνημα χαρακτηριζόταν από έντονο κατακερματισμό και σχεδόν πάγια οργανωτική ρευστότητα. Παρ' ότι το γενικό περίγραμμα προσομοίαζε με αυτό των κλασικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, αυτές ήταν συχνά άδεια κελύφη: χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα, έλλειψη εσωτερικής ζωής των οργανώσεων, άμαξες γενικές συνελεύσεις κλπ. Το αποτέλεσμα ήταν ότι όσο ευκολότερα εκλέγονταν οι συνδικαλιστές στα ηγετικά όργανα

³⁹ Ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1918 μετά από πολλές προσπάθειες συντονισμού των υπαρχόντων σωματείων, εργατικών κέντρων και δευτεροβάθμιων ομοσπονδιών. Πολλές από τις συνομοσπονδίες που ιδρύθηκαν ως τότε ήταν εφήμερες και άλλες δεν προλάβαιναν καν να συγκροτηθούν. Σύμφωνα με μία εκτίμηση συμμετείχαν 214 σωματεία από το σύνολο της χώρας εκπροσωπώντας 65.000 συνδικαλισμένους εργάτες [βλ. Νεφελούδης Β. (α.χ.ε.) *Σημαντικές στιγμές στην ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*. Αθήνα: Εκδ. Α.Ε.Μ. σελ. 55] ενώ σύμφωνα με μία άλλη συμμετείχαν εκπρόσωποι από 44 σωματεία. [βλ. Κορδάτος Γ. (1972) *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*. Αθήνα: Εκδ. Μπουκουμάνης].

⁴⁰ Βαής Θ. (1990) *Το συνδικαλιστικό δικαίωμα*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα. Για τα πρώτα βλ. Κατσανέβας Θ. (1994) *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα*. Αθήνα: Εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη. Για τις οικονομικές εξαρτήσεις, βλ. Κουκουλές Γ. (1984) *Ελληνικά συνδικάτα: οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση, 1938-1984 (Συμβολή στη διερεύνηση της υπόθεσης ανυπαρξίας ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος)*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσεάς. Για μορφές δικαστικών παρεμβάσεων, βλ. Κουκουλές Γ. (1987) «Ο σιδηρούς νόμος του διορισμού προσωρινών διοικήσεων στη ΓΣΕΕ», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, No. 27.

(συχνότατα με τη βοήθεια κρατικών και παρακρατικών-παρακομματικών μηχανισμών) τόσο δυσκολότερη γινόταν η συγκρότηση και διατήρηση κλασικού τύπου γραφειοκρατικών μηχανισμών μέσω των οποίων θα γινόταν δυνατή η ιδεολογική ενσωμάτωση και ο έλεγχος του κινήματος.⁴¹

Την κατάσταση αυτή περιέγραψε σε μια ομιλία του ο Δημ. Γκούτας.⁴² «Πρώτον: Το συνδικαλιστικόν μας κίνημα έχει άμεση οικονομική εξάρτηση από την Κυβέρνησιν, διά μέσου της Εργατικής Εστίας που το επιχορηγεί πλουσιοπάροχα και κατά συνέπειαν αποτελεί μορφή κρατικού συνδικαλισμού που έρχεται σε ριζική αντίθεση με την ίδια την ουσία του ελεύθερου και ανεξάρτητου συνδικαλισμού. Δεύτερον: Το συνδικαλιστικόν μας κίνημα κυριαρχείται από ένα στείρον αντικομμουνισμόν ο οποίος δεν προέρχεται από καμμίαν ιδεολογικήν αντίθεσιν αλλά είναι υποβολιμαίος και έχει άμεσον σχέσιν με ιδιοτελή προσωπικά συμφέροντα. Τρίτον: Το συνδικαλιστικόν μας κίνημα δεν είναι φορέυς των πόθων των εργαζομένων διότι το μεγαλύτερον τμήμα των εργατοϋπαλλήλων μένει μακρυνά από τα συνδικάτα, ούτε τα επηρεάζει μα ούτε και δέχονται αυτά την επίδρασίν τους»

Αλλά ας επιστρέψουμε στα θετικά αποτελέσματα της δραστηριοποίησης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, έξω από τα στενά όρια της πολιτικής της ΓΣΕΕ. Το 1961 με το νομοθετικό διάταγμα 4204/61 επικυρώθηκε η ΔΣΕ 87/1948 περί «συνδικαλιστικής ελευθερίας και προστασίας του συνδικαλιστικού δικαιώματος» σύμφωνα με την οποία οι εργαζόμενοι έχουν δικαίωμα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε οργανώσεις της αρεσκείας τους και μόνοι τους να εκπονούν και να καταρτίζουν τα καταστατικά και τους κανονισμούς λειτουργίας τους, να εκλέγουν ελεύθερα τους εκπροσώπους τους, να οργανώνουν να καταστρώνουν τη στρατηγική, την τακτική και το πρόγραμμα δράσης τους.⁴³ Με άλλα λόγια, ορίζει το περιεχόμενο της «συλλογικής αυτονομίας» τόσο με τη θετική όσο και με την αρνητική διάστασή της, δηλαδή ωθεί τους εργαζόμενους να πάρουν στα χέρια τους τις συλλογικές υποθέσεις τους και απαγορεύει στο κράτος («δημόσιες αρχές») να επεμβαίνει με οιονδήποτε τρόπο στη λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Επικυρώθηκε επίσης η ΔΣΕ 98/1949 «περί εφαρμογής των αρχών του δικαιώματος οργανώσεως και συλλογικής διαπραγμάτευσης» με το ν.δ. 4205/61. Σύμφωνα με αυτήν, οι εργοδοτικές και οι εργατικές οργανώσεις μπορούν να έρχονται εκούσια σε διαπραγματεύσεις για τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Τέλος, το 1967 υιοθετήθηκαν οι ακόλουθες Διεθνείς Συστάσεις Εργασίας: 94/1952 περί «γνωμοδότησης και συνεργασίας σε επίπεδο επιχείρησης» που αποσκοπούσε στην προαγωγή της γνωμοδότησης και της συνεργασίας σε θέματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος που δεν εμπίπτουν στο πεδίο της συλλογικής διαπραγμάτευσης και που απηχούσε, έστω και σε εμβρυακό επίπεδο τις τάσεις που άρχισαν να εμφανίζονται στην Δυτική Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική για την συμμετοχή των εργαζομένων στις αποφάσεις της επιχείρησης· ΔΣΕ 129 περί «επικοινωνίας μέσα στην επιχείρηση» και ΔΣΕ 130 περί «έρευνας των διαμαρτυριών που προκύπτουν από την επικοινωνία στην επιχείρηση».

⁴¹ Βλ. Seferiades S. (1998) "Unemployment, informalization, and trade-union decline in Greece-questioning analytical and prespective orthodoxies" in Bermeo N. (ed.) *Unemployment in Southern Europe: Coping with the consequences*. Essex, UK: Frank Cass Publishers, σσ. 70-72.

⁴² Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 20, Αρ. φύλλου 13, 2/4/1962.

⁴³ Για τα θέματα των διεθνών συμβάσεων εργασίας και τους θεσμούς που εισάγονται στις δεκαετίες του '60 και '70, βλ. Μητρόπουλος Α. (1985) *Συνδικάτα και εξουσία στη Δυτ. Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 453-469.

Ας δούμε, όμως, αναλυτικότερα το χρονικό των συνδικαλιστικών αγώνων αυτής της «σύντομης δεκαετίας». Ποια ήταν τα γενικά αιτήματα της νέας εργατικής τάξης που είχε συγκροτηθεί στην Ελλάδα εκείνη την εποχή;⁴⁴ Αύξηση των μισθών, ημερομισθίων και συντάξεων γιατί «ενώ έχομε από καιρό ξεπεράσει τα προπολεμικά επίπεδα σε εθνικό εισόδημα, ο εργατικός μισθός παραμένει χαμηλότερος απ' ό,τι ήταν πριν από τον πόλεμο.» Η καταπολέμηση της ανεργίας και της υποαπασχόλησης διότι «η ανεργία και η υποαπασχόληση είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο στην ανάπτυξη της χώρας» καθώς «το 25% των εργατών και το 36% των αγροτών παραμένουν άνεργοι.» Ελεύθερες συλλογικές συμβάσεις και κατάργηση του νόμου 3239/55. Εξυγίανση των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης. Εξασφάλιση εργατικής κατοικίας σε όλους τους εργαζόμενους. Εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας με παράλληλη κατάργηση αντεργατικών διατάξεων. Κατάργηση της Εργατικής Εστίας και της υποχρεωτικής κρατήσεως του ημερομισθίου από τους εργαζόμενους.

Οι πρώτοι απεργοί του 1962 ήταν οι φορτοεκφορτωτές της Γιουγκοσλαβικής ζώνης Θεσσαλονίκης που από την 3^η Ιανουαρίου κήρυξαν απεργία διαρκείας με οικονομικά αιτήματα. Ακολουθήθηκαν από τους 1700 εργαζόμενους της ΥΔΡΕΞ (27.1). Στις 13 Μαρτίου σειρά έχουν οι μεταλλωρύχοι του Λαυρίου που με μια 24ωρη προειδοποιητική απεργία διεκδικούν αυξήσεις των αποδοχών από τη γαλλική εταιρεία που εκμεταλλεύεται τα μεταλλεία. Στις 15 Μαρτίου οι σαπωνοποιοί της Αθήνας κατεβαίνουν σε απεργία με οικονομικά αιτήματα. Στις 26 Μαρτίου αρχίζει η 9ήμερη απεργία των αρτεργατών, μυλεργατών και μακαρονοποιών καθώς και η μονοήμερη των τυπογράφων και οι δύο απεργίες πέτυχαν τους στόχους τους που ήταν να αυξηθούν οι μισθοί κατά 15-20%. Στις 30 Μαρτίου απήργησαν οι γιατροί του ΙΚΑ. Αυτό σήμαινε πως επαγγελματικά στρώματα που βρίσκονταν μέσα στο κρατικό σύστημα εργασιακών σχέσεων άρχισαν να κινούνται. Όμως, η είσοδος των οικοδόμων στο απεργιακό σκηνικό είναι που έδωσε φτερά στο συνδικαλιστικό κίνημα της εποχής και τόνωσε το δυναμικό του χαρακτήρα. Η πρώτη 24ωρη απεργία των οικοδόμων έγινε στις 5 Απριλίου με οικονομικά αιτήματα για να την διαδεχθεί στις 20 Απριλίου η απεργία των 30.000 οικοδόμων του Λεκανοπεδίου Αττικής-Πειραιά και της Ελευσίνας που συνοδεύτηκε από μαζική συγκέντρωση και σύγκρουση με την αστυνομία. Κορυφαίος όσον αφορά τις κινητοποιήσεις της περιόδου είναι ο μήνας Αύγουστος του 1962. Μια σειρά από κλάδοι απεργούν εναντίον διαφόρων πλευρών της κυβερνητικής πολιτικής. Όλο αυτό το διάστημα εκδηλώνονται μικρές και μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις, συγκεντρώσεις και πορείες που συνήθως καταλήγουν σε συγκρούσεις με την αστυνομία που προσπαθεί να τις απαγορεύσει. Έτσι ολοένα και περισσότερο οι κινητοποιήσεις πολιτικοποιούνται καθώς τα αιτήματα διευρύνονται και σ' αυτά περιλαμβάνεται η «τήρηση του συντάγματος», το δε σύνθημα που θα κυριαρχεί στις συγκεντρώσεις-διαδηλώσεις είναι το «114». Παράλληλα, αλλά και από κοινού σε ορισμένες περιπτώσεις, κινητοποιούνται οι φοιτητικοί σύλλογοι με συγκεντρώσεις και πορείες, ενίοτε συγκρουσιακές.⁴⁵

⁴⁴ Βλ. απόσπασμα άρθρου του Δ. Γκούτα στο περιοδικό *Νέα Οικονομία* (Φεβρ. 1961) που εξέδιδε ο Α. Αγγελόπουλος και δημοσιεύεται στο Λιβιεράτος Δ. (2003) *Η κίνηση των 115: Κοινωνικοί αγώνες 1962-1967*. Αθήνα: Εκδ. Προσκήνιο-Άγγ. Σιδεράτος, σελ. 115-117.

⁴⁵ Για μια κριτική αποτίμηση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος και με ιδιαίτερη αναφορά στη δεκαετία του '60, βλ. Σεφεριάδης Σ. (1998) «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 12, σσ. 5-34.

Το έτος 1962, λοιπόν, υπήρξε η χρονιά εκείνη κατά την οποία έγινε φανερή η αλλαγή ρεπερτορίων δράσης. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει όλες τις εργατικές κινητοποιήσεις της χρονιάς:

Ιανουάριος

- Απεργία διαρκείας κλωστοϋφαντουργών Εδέσσης.
 - Αλληπάλληλοι απεργίαι εφοριακών.
 - Στάσεις εργασίας σιδηροδρομικών ΣΕΚ Θεσσαλονίκης, Κλωστοϋφαντουργών Βόλου, Λιγνιτωρύχων Κύμης, Γεωπόνων και Μεταλλωρύχων Βασιλικών.
 - 24ωρη εργαζομένων της ΥΔΡΕΞ.
- (Σύνολο Απεργών 15.500)*

Φεβρουάριος

- Νέα απεργία εφοριακών.
 - Διήμερος απεργία πείνης κλωστοϋφαντουργών Βόλου.
 - Στάσεις εργασίας μεταλλωρύχων Λαυρίου, λιγνιτωρύχων Σερρών, Μηχανουργών «Θερμίδος»
- (Σύνολο Απεργών 13.000)*

Μάρτιος

- 24ωρος απεργία μεταλλωρύχων Λαυρίου.
 - 24ωρος απεργία ελαιουργοσαπυνοποιών Πειραιώς
 - Απεργία διαρκείας τυπογράφων Αθηνών.
 - Εννεαήμερος πανελλαδική απεργία αρτεργατών-μυλεργατών-μακαρονοτεχνιτών.
 - Στάσεις εργασίας καλτσοβιομηχανίας Πατρών, 48ωρος ιατρών ΙΚΑ.
- (Σύνολο Απεργών 16.000)*

Απρίλιος

- Τριήμερος ιατρών ΙΚΑ.
 - 24ωρος κλωστοϋφαντουργών Ναούσης.
 - 24ωρος εργατών μετάλλου Θεσσαλονίκης.
 - Τετραήμερος μεταλλωρύχων Σερίφου.
 - 24ωρος μεταλλωρύχων Στρατονίκης.
 - 24ωρος προσωπικού αστικής συγκοινωνίας Θεσσαλονίκης.
 - 24ωρος οικοδόμων Αθηνών-Πειραιώς και Ελευσίνος.
 - Απεργία μηχανουργών εταιρείας λιπασμάτων ενός μηνός, η οποία μετετράπη σε απεργία πείνας και κατέληξε σε νίκη.
- (Σύνολο Απεργών 45.000)*

Μάιος

- Αλληπάλληλοι απεργίαι προσωπικού Ούλεν.
 - 24ωρος διδασκάλων-καθηγητών.
 - Απεργία διαρκείας 22 ημερών λιγνιτωρύχων Αλιβερίου.
 - Στάσεις εργασίας μηχανουργών «Θερμίδος», λιμενεργατών, προσωπικού εταιρείας λιπασμάτων, οικοδόμων Θεσσαλονίκης.
- (Σύνολο Απεργών 40.000 και με τις πρωτομαγιάτικες απεργίες 390.000)*

Ιούνιος

- Συνεχίζονται αι απεργίαι προσωπικού Ούλεν.
- 24ωρος υποδηματεργατών Αθηνών.
- Αλληπάλληλη απεργία προσωπικού αυτοκινήτων Πατρών.
- Σαρανταοχτάωρος πείνης καπνεργατών Καβάλας.
- Σαρανταοκτάωρος σιδηροδρομικών ΣΕΚ.
- Νέαι απεργίαι εφοριακών.
- 24ωρος προσωπικού λεωφορείων Αθηνών Πειραιώς και Ταξιτζήδων.
- Στάσεις εργασίας τροχιοδρομικών, εργατών ελαστικού κλπ

(Σύνολο Απεργών 20.000)

Ιούλιος

- 24ωρος πανελλαδική κεραμοποιών.
- 24ωρος καπνεργατών «Σαπόρτα».
- 24ωρος γεωπόνων.
- 7ημερος καπνεργατών Ευβοίας.
- Στάσεις σιδηροδρ. Εργοστασίου ΣΠΑΠ-ΣΕΚ, χειριστών, ιατρών ΙΚΑ.

(Σύνολο Απεργών 20.500)

Αύγουστος

- Σαρανταοκτάωρος οικοδόμων, τεχνιτών Αθηνών, Ελευσίνος και Πατρών
- Αλληπάλληλοι απεργία προσωπικού ΟΤΕ.
- Στάσεις υαλουργών, μυλεργατών, οδηγών –εισπρακτόρων Πειραιώς κλπ.

(Σύνολο Απεργών 52.000)

Σεπτέμβριος

- 48οχταωρος διανομέων –ταξινόμων ΟΤΕ.
- 24ωρος οδοκαθαριστών Αλεξανδρουπόλεως.
- Αλληπάλληλη απεργία προσωπικού φωταερίου Πειραιώς.
- Στάσεις εργασίας σιδηροδρ. Βορείου Ελλάδος, Μυλεργατών, Ηλεκτροδηγών ΕΗΣ, βυρσοδεψεργατών.

(Σύνολο Απεργών 6.000)

Οκτώβριος

- Τέσσεραι 24ωρη απεργίαι οικοδόμων με αιματηρά συγκρούσεις.
- Πενθήμερος κεραμοποιών Αθηνών.
- Απεργία και Στάσεις σποραιοργών, υποδηματεργατών (μηχανικών) Θεσσαλονίκης, λιμενεργατών ΟΛΠ, Εργατοτεχνιτών Δήμου Θεσσαλονίκης, υποδηματεργατών Καβάλας, αλιεργατών Μηχανιώνας, χαρτεργατών «Παπύρου», προσωπικού λεωφορείων Αθηνών –Πειραιώς, Χαλυβουργών Ελευσίνος, φωτοεργατών Αθηνών κλπ.

(Σύνολο Απεργών 170.000)

Νοέμβριος

- Στάσεις εργασίας προσωπικού λεωφορείων-ταξιτζήδων Αθηνών-Πειραιώς.
- 24ώρος σταφιδεργατών Ηρακλείου.
- Απεργία διαρκείας τυπογράφων Αθηνών.
- 24ωρος δασοπόνων-κτηνιάτρων.

- Αλληπάλληλοι στάσεις χαλυβουργών Ελευσίνος, λιμενεργατών ΟΛΠ, διανομέων ΟΤΕ, οικοδόμων, φωταερίου Αθηνών.
(Σύνολο Απεργών 24.000)

Δεκέμβριος

- Απεργία πείνης χαλυβουργών Ελευσίνος με κινητοποιήσεις συμπαραστάσεως κατέληξε εις θριαμβευτική νίκην.
- Απεργία και στάσεις λιγνιτωρύχων αθήνας, φορτοεκφορτωτών Θεσσαλονίκης, μεταλλωρύχων πλάκας Λαυρίου, οικοδόμων Χίλτον, λιγνιτωρύχων Ορμυλίας, προσωπικού Ούλεν, μηχανικών ΔΕΗ, κτηνιάτρων-δασοπόνων, εργαζομένων στην υψικάμινον Χαλυβουργικής Ελευσίνος, υπαλλήλων ΟΤΕ και πανεργατική στάσις στο Βόλο.

(Σύνολο Απεργών 21.000)

Από τα παραπάνω αρχίζει και γίνεται σαφές ότι πρόκειται για ένα κοινωνικό κίνημα όπως προσδιορίζεται από τις θεωρητικές συνισταμένες που ορίστηκαν στο πρώτο τμήμα της ανακοίνωσης. Αλλάζουν τα ρεπερτόρια δράσης των συνδικαλιζόμενων εργαζομένων που ξεπερνούν το ασφυκτικό νομικό πλαίσιο και διεκδικούν τη συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή, οργανώνοντας στάσεις εργασίας και μαζικές απεργίες, καταλαμβάνοντας τους δημόσιους κλειστούς και ανοιχτούς χώρους με συγκεντρώσεις, πορείες και διαδηλώσεις, υπερβαίνοντας τη διστακτική πολιτική των επίσημων ηγετών των συνδικάτων.⁴⁶ Χαρακτηριστικό στοιχείο της αλλαγής των ρεπερτορίων δράσης και των αντιλήψεων είναι η κήρυξη από την Εκτελεστική Επιτροπή της ΓΣΕΕ 24ωρης απεργίας σε Αθήνα, Πειραιά και Ελευσίνα για την 27^η Ιουλίου 1965 για την υπεράσπιση της διοίκησής της από τις επιβουλές της κυβέρνησης των «αποστατών». Σημαντική δεν είναι μόνο η άμεση αντίδραση σε κυβερνητική πολιτική επίθεση αλλά και η έκκληση προς τους εργαζόμενους να «σχηματίσουν δια συνεχών κινητοποιήσεων και απεργιών αδιαπέραστον και ακατανίκητον τείχος αμύνης, κατά των βιαστών της Λαϊκής κυριαρχίας και των υπονομευτών της γαλήνης και ομαλότητας της Χώρας».⁴⁷

Ήδη από την αρχή της δεκαετίας ασκείται έντονη κριτική στην ηγεσία της ΓΣΕΕ ακόμη και από το εσωτερικό της, με το επιχείρημα της άμεσης και άκριτης αποδοχής της κυβερνητικής εισοδηματικής πολιτικής καθόσον ότι η ηγεσία της συννομοσπονδίας δέχτηκε μόνο 10% αύξηση των μισθών και ημερομισθίων μόνο κατά

⁴⁶ Για να αντιληφθούμε το κλίμα, ειδικά στην επαρχία, και το πόσο σημαντική είναι η αλλαγή στα ρεπερτόρια δράσης και στις τακτικές, σ' αυτά τα πλαίσια, αρκεί να παραθέσουμε το εξής σχόλιο της εφημερίδας *Τραπεζικό Βήμα* (Περίοδος Β', Έτος 4^ο, Αρ. φύλλου 55, 16/4/1965) «Κατά τας περιόδους μας εις την Επαρχίαν διεπιστώσαμεν ότι οι εκπρόσωποι των Συλλόγων καταφεύγουν εις την Αστυνομίαν και είτε ζητούν άδειαν, είτε γνωρίζουσιν την πραγματοποίησιν της απεργίας. Γνωρίζομεν εις τους συναδέλφους, ότι τοιαύτη άδεια δεν χρειάζεται ποτέ. Παρανόμως η αστυνομία εξήτει τέτοια αίτησι και προηγουμένην άδειάν της – επ' αυτού απεφάνθη το Συμβούλιον Επικρατείας. Ως εκ τούτου οι συνάδελφοι αντιπρόσωποι των Συλλόγων εις το μέλλον δεν έχουν παρά να εφαρμόζουν τας αποφάσεις των Συλλόγων και μόνον.»

⁴⁷ Βλ. Κουκουλές Γ. (2000) *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου (1964-1966)*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσεάς, σελ. 47. Να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία της διοίκησης ήταν οπαδοί των Μακρή και Θεοδώρου και στη μειοψηφία βρίσκονταν οι οπαδοί της Δημοκρατικής Συνδικαλιστικής Αλλαγής υπό τον Ν. Παπαγεωργίου που εκλέχτηκε τελικά γενικός γραμματέας μετά την αποχώρηση των οπαδών του Θεοδώρου που ζητούσε «όρκους πίστεως», δηλαδή ατομικές δηλώσεις των μελών σχετικά με τις πολιτικές τους προτιμήσεις ώστε να απομονωθούν εύκολα τυχόν «συνοδοιπόροι» των κομμουνιστών.

10% έναντι της γενικής αύξησής τους κατά 20% που ήταν το κύριο αίτημα. Πέραν τούτου, δεν ικανοποιήθηκε καθόλου το αίτημα της αύξησης των συντάξεων όλων των εργαζομένων κατά 30% ενώ, αντιθέτως, αυξήθηκε η εισφορά των εργαζομένων στο Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων κατά 0,5%. Η απόφαση ελήφθη από την κυβέρνηση κατόπιν ξεχωριστής διαβούλευσης με τους εκπροσώπους της εργοδοσίας και των εργαζομένων. Ακολούθησε, βέβαια, κοινή σύσκεψη που απλώς επικύρωσε τα προαποφασισθέντα από την κυβέρνηση μέτρα.⁴⁸

Στο χώρο των τραπεζών τη δεκαετία του '60 συντελούνται μεγάλες μεταβολές. Η συγχώνευση δύο τραπεζών, της Ιονικής και της Λαϊκής, σε μία μεγάλη τράπεζα (ΙΑΤΕ) στα πλαίσια του λεγόμενου «Συγκροτήματος Ανδρεάδη» (Εμπορική Τράπεζα, Τράπεζα Αττικής, Τράπεζα Πειραιώς, Τράπεζα Επενδύσεων, βιομηχανικές μονάδες) συνέβαλε στη γιγάντωσή του πολυκλαδικού αυτού ομίλου που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας για αρκετές δεκαετίες.

Εκτός από αυτά, είναι σημαντικό να τονιστεί πως το ξένο κεφάλαιο, και ειδικά το επιχειρηματικό κεφάλαιο των ΗΠΑ που κυριάρχησε στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας στην Ελλάδα, δεν περιορίστηκε μόνο στη διείσδυσή του στη βιομηχανία αλλά επεκτάθηκε στον τριτογενή τομέα και ειδικότερα στον τραπεζικό τομέα.

Έτσι, εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και απέκτησαν σοβαρότατες προσβάσεις στην οικονομική δραστηριότητα τράπεζες όπως η First National City Bank με καταστήματα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη ή απέκτησαν σοβαρά ερείσματα και κεφαλαιακές θέσεις σε ελληνικές τράπεζες όπως η χρηματοδότηση της Τράπεζας Εμπορικής Πίστωσης από τον όμιλο Hanover Trust.⁴⁹

Στη διάρκεια της δεκαετίας του '60 η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) είχε ως συνέπεια την ένταση του ανταγωνισμού μεταξύ των ευρωπαϊκών και των αμερικανικών κεφαλαίων για την κατάκτηση της ελληνικής αγοράς αλλά και τη συνεργασία ευρωπαϊκών και ελληνικών επιχειρήσεων. Οι τελευταίες αφορούσαν κυρίως δραστηριότητες του βιομηχανικού τομέα και του τραπεζικού.

Η συνεργασία αυτή είχε θετικά αποτελέσματα για τις ελληνικές επιχειρήσεις που μπόρεσαν με μεσομακροπρόθεσμα δανειακά κεφάλαια να εκσυγχρονίσουν, ως ένα βαθμό, τις τεχνολογικές εγκαταστάσεις τους μέσω ευρωπαϊκών παραγγελιών. Όμως, επρόκειτο για μεμονωμένες νησίδες βιομηχανικής ανάπτυξης μέσα σε ένα γενικότερο οικονομικό περιβάλλον που συνέχιζε να στηρίζει την όποια ανάπτυξη του στην φθηνή ανθρώπινη εργασία.

IV. ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΡΑΠΕΖΙΚΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΥ

Η πρώτη τραπεζοϋπαλληλική ομοσπονδία (ΟΥΠΕΤ- Ομοσπονδία Υπαλλήλων Ελληνικών Τραπεζών) ιδρύθηκε το Φεβρουάριο του 1950 από τα συνδικάτα εργαζομένων στην Τράπεζα Αθηνών, την Ιονική και την Εμπορική και Λαϊκή. Όμως η Ομοσπονδία αυτή είχε περιορισμένη εμβέλεια, στο βαθμό που η πλειοψηφία των Τραπεζοϋπαλλήλων ανήκαν σε συνδικάτα που δεν ήταν μέλη της (Σύλλογοι Εθνικής,

⁴⁸ Βλ. εφημερίδα *Ελευθερία*, Περίοδος Β', Έτος 16°, Αρ. Φύλλου 486, 31/8/1960.

⁴⁹ *Ibid*, σελ. 218.

Ελλάδος, Αγροτικής κλπ). Στο μεταξύ είχε αρχίσει ένας κύκλος συγχωνεύσεων τραπεζών με πρώτη αυτή μεταξύ της μεγαλύτερης ελληνικής τράπεζας (ΕΤΕ) και της κατά πολύ μικρότερης Τραπεζής Αθηνών.⁵⁰ Ο κύκλος θα έκλεινε μερικά χρόνια αργότερα με τη συγχώνευση της υπό αγγλικό έλεγχο Ιονικής Τράπεζας (η αρχαιότερη τράπεζα στο νεοελληνικό κράτος) με την Λαϊκή Τράπεζα υπό την ηγεσία του Στρατή Ανδρεάδη και τη δημιουργία του Συγκροτήματος που αποτέλεσε για αρκετές δεκαετίες το «αντίπαλο δέος» στην κυριαρχία της κρατικής ΕΤΕ.

Το 1955, μετά από διαβουλεύσεις μεταξύ των προέδρων όλων των Συλλόγων εργαζομένων στις Τράπεζες, συμφωνήθηκε η ίδρυση της ΟΤΟΕ, με μέλη τους σημαντικότερους συλλόγους εργαζομένων της εποχής. Πώς έφτασαν τα πράγματα ως εκεί; Στις αρχές του ίδιου χρόνου πραγματοποιήθηκε μια σειρά συσκέψεων στα γραφεία του Συλλόγου Υπαλλήλων της Τράπεζας Αθηνών. Σ' αυτές συμμετείχαν εκπρόσωποι από πρωτοβάθμιους συλλόγους προσωπικού των τραπεζών και των οργανισμών κοινής ωφέλειας. Στόχος των συσκέψεων ήταν να συγκροτηθεί ένα συντονιστικό σχήμα που θα ωθούσε την ηγεσία της ΓΣΕΕ να πάρει θέση απέναντι στην εργοδοτική και την κυβερνητική πολιτική και να ταχθεί υπέρ της αγωνιστικής διεκδίκησης των εργατικών αιτημάτων.⁵¹ Ως τότε η ηγεσία της ΓΣΕΕ έδινε συνεχώς «πίστωση χρόνου» στις κυβερνήσεις χωρίς να σημειώνονται ουσιαστικά αποτελέσματα. Αντιθέτως, κάθε Πρωτομαγιά οργανωνόταν μια εκδήλωση υπέρ του Κυπριακού Αγώνα με συγκέντρωση στις θρησκευτικές δεήσεις που γίνονταν στη Μητρόπολη Αθηνών. Το συντονιστικό σχήμα που συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία των συλλόγων των τραπεζών Ιονική, Λαϊκή, Αθηνών και του Εθνικού Παντραπεζικού Συλλόγου με τη συμμετοχή του Συλλόγου Εμπορικής Τράπεζας και των συλλόγων των οργανισμών κοινής ωφέλειας (εκτός του Συλλόγου της Εταιρείας Υδάτων) αποφάσισε να οργανώσει πρωτομαγιάτικη συγκέντρωση στις 8/5/55 με σκοπό την έναρξη αγώνα για την αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, εκδημοκρατισμό των συνδικαλιστικών οργανώσεων και τη διεκδίκηση ενιαίων μισθολογικών αυξήσεων και συνθηκών ζωής και εργασίας.

Ένα χρόνο μετά την ίδρυση της ΟΤΟΕ, το καλοκαίρι του 1956, ξεσπά η πρώτη μεγάλη απεργία στο χώρο των τραπεζών για το μεγαλύτερης σημασίας πρόβλημα που ταλανίζει τους εργαζόμενους, δηλαδή το «ασφαλιστικό».⁵² Η ξαφνική απόφαση της κυβέρνησης ΕΡΕ-Καραμανλή, στα μέσα Αυγούστου, να προβεί σε συγχώνευση όλων των ταμείων στο ΙΚΑ συνάντησε την άμεση αντίδραση της ΟΤΟΕ που σε συνεργασία με την Ομοσπονδία Ηλεκτρισμού και Κοινής Ωφέλειας και την Ένωση Λιμενεργατών ΟΛΠ προέβησαν σε απεργιακή κινητοποίηση που νέκρωσε τις

⁵⁰ Ετέθη κατ' αρχήν ένα σημαντικό ερώτημα που αφορά το κατά πόσο ήταν συμβατή αυτή η συγχώνευση και η δημιουργία ενός ακόμη μεγαλύτερου κρατικού μονοπωλιακού τραπεζικού οργανισμού με την οικονομική ιδεολογία του κυβερνώντος «Ελληνικού Συναγερμού». Όπως επισημάνθηκε, «η συγχώνευση της Τράπεζας Αθηνών με την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας δημιούργησε (...) ένα μεγάλο κρατικό 'μονοπώλιο' στον τραπεζικό τομέα, που όπως ήταν αναμενόμενο επηρέασε όλη την οικονομική δραστηριότητα, ακολουθώντας μια συντηρητική πιστωτική πολιτική, κατά παρέκκλιση των διακηρυγμένων στόχων της συγχώνευσης. Η συγχώνευση αυτή δημιουργεί έτσι μια βασική αντίθεση, με πολιτικές προεκτάσεις, που αφορά την επιχειρούμενη στη δεκαετία του 1950 φιλελευθεροποίηση της οικονομίας.» Βλ. Μπάρκουλα Χ. (2001) *Η Συγχώνευση της Εθνικής Τράπεζας και της Τράπεζας Αθηνών, 1953*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία», <http://arxio.ekke.gr/files/meterg/Barkoula.pdf>

⁵¹ Βλ. σειρά άρθρων του *Τραπεζικού Βήματος* με τίτλο «Ανατρέχοντας στο παρελθόν» (από το 1^ο φύλλο της Β' Περιόδου 9/4/1962 έως το 4^ο της 8/7/62).

⁵² Βλ. Τσακίρης Β., (1994) «Ο παρθενικός αγώνας της ΟΤΟΕ για το Ασφαλιστικό», *Τραπεζικό Βήμα*, Περ. Δ', Αρ. φύλλου 243, Οκτώβρης.

τράπεζες, τις συγκοινωνίες, και το λιμάνι. Αξίζει να επισημανθεί ότι, παρά το γεγονός ότι στην ηγεσία της ΟΤΟΕ συμμετείχαν συνδικαλιστές προσκείμενη στην παράταξη του Μακρή δεν περίμεναν την απόφαση της ΓΣΕΕ και η απόφαση για την απεργία ελήφθη ομόφωνα από την Εκτελεστική Γραμματεία της ΟΤΟΕ. Η καθολική συμμετοχή στην απεργία καθώς και η διαπραγματευτική δεινότητα των ηγετικών στελεχών της ΟΤΟΕ και των άλλων Ομοσπονδιών είχαν θετικό αποτέλεσμα.⁵³

Στα κρίσιμα, λοιπόν, χρόνια της διαμόρφωσης της ελληνικής συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργαζομένων στις τράπεζες, βλέπουμε ότι όχι μόνο οργανώνονται συνδικαλιστικά οι υπάλληλοι, αλλά πολλές φορές μπαίνουν στην πρώτη γραμμή των κοινωνικών και εθνικών αγώνων (π.χ. αντικατοχικός, αντιναζιστικός απελευθερωτικός αγώνας). Είναι λοιπόν, ευεπίφοροι στο συνδικαλισμό και στην αγωνιστική απεργιακή κινητοποίηση οι έλληνες εργαζόμενοι στις τράπεζες, παρά τα προβλήματα που θα εντοπίσουμε στην ιστορική διαδρομή τους (συντεχνιασμός, ιεραρχικές και τεχνοκρατικές αντιλήψεις κ.ο.κ.)

Η ανάπτυξη του τραπεζοϋπαλληλικού συνδικαλισμού στη δεκαετία του '60

1. ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Το συνδικαλιστικό κίνημα στις τράπεζες αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό στη δεκαετία του '60. Όπως είδαμε αρχικά αναπτύχθηκαν οι σύλλογοι υπαλλήλων ανά τράπεζα και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ανά τύπο δραστηριότητας (π.χ. επιστημονικό προσωπικό, βοηθητικό προσωπικό κ.ο.κ.). Η βασική δομή των επιμέρους συλλόγων είναι σε γενικές γραμμές η ίδια και περιγράφεται στα καταστατικά τους που είναι εγκεκριμένα από τα αρμόδια πρωτοδικεία.⁵⁴ Το ανώτατο όργανο είναι η ετήσια τακτική (Πανελλαδική) Γενική Συνέλευση των Μελών και στο ενδιάμεσο διάστημα μεταξύ των αρχαιρεσιών (συνήθως διετία) ο Σύλλογος διοικείται από ολιγομελές όργανο (Διοικούσα Επιτροπή, Διοικητικό Συμβούλιο) που εκλέγει με τη σειρά του το Προεδρείο. Σε ορισμένους μεγάλους πανελλαδικής εμβέλειας συλλόγους τραπεζών εκλέγεται και ένα ακόμη όργανο χάραξης στρατηγικής, το Γενικό Συμβούλιο, συνήθως με θεσμοθετημένη την αναλογική εκπροσώπηση των περιφερειών της χώρας, Στο όργανο αυτό συνήθως συζητιέται η γενική κατεύθυνση που πρέπει να

⁵³ Με την ιδιότητα του μέλους της Εκτελεστικής Επιτροπής της ΟΤΟΕ, ο Β. Τσακίρης ήταν παρών στην τελική σύσκεψη που συγκάλεσε ο Υπουργός Εργασίας (στο οποίο υπάγονταν τότε οι κοινωνικές ασφαλίσεις) Λεωνίδα Μπουρνιάς και στην οποία ελήφθη η απόφαση της κυβέρνησης να μην προχωρήσει στην συγχώνευση. Σημειώνει ότι «εκεί ο σδ. Γιάννης Αλευράς έδειξε όλες τις ικανότητές του σα διαπραγματευτής και κυριολεκτικά κόλλησε στον τοίχο τους υπουργούς.» Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο που δείχνει το τι μπορεί να καταφέρει ένα κοινωνικό κίνημα στις κρίσιμες στιγμές είναι ότι όχι μόνο ακύρωσε την πολιτική της κυβέρνησης αλλά και ότι οι συνδικαλιστές-διαπραγματευτές υπαγόρευαν στον υπουργό Εργασίας το κείμενο της ανακοίνωσης της ίδιας της κυβέρνησης. *Ibid*, σσ. 8-9.

⁵⁴ Ο βασικός νόμος που διέπει τη λειτουργία των συλλόγων είναι ο Ν. 281/1914. Σύμφωνα με αυτόν απαγορεύονται οι μεικτές ενώσεις εργοδοτών και μισθωτών. Εισάγεται η έννοια της νομιμοποίησης των εργατικών σωματείων (υποχρέωση εγγραφής στα κατά τόπους πρωτοδικεία) καθώς και η δυνατότητα κυβερνητικής παρέμβασης στα εσωτερικά τους όσον αφορά την σύνθεση και τη λειτουργία τους. Βλ. Κατσανέβας Θ. (επιμ.) (1997) *Οικονομική της εργασίας και εργασιακές σχέσεις*. Αθήνα: Εκδ. Α. Σταμούλης, σσ. 316-323. Όσον αφορά την υπογραφή των συλλογικών συμβάσεων εργασίας με τους εργοδότες, «ως αντιπρόσωποι του σωματείου συμβάλλονται έν ή πλείονα μέλη, εντεταλμένα παρά της Συνελεύσεως». Αναγνωρίζεται έτσι δια νόμου ο αποφασιστικός ρόλος της γενικής συνέλευσης των μελών του σωματείου.

ακολουθήσει το Διοικητικό Συμβούλιο ή η Διοικούσα Επιτροπή σχετικά με τα προς επίλυση προβλήματα στο χρονικό διάστημα μεταξύ των συνεδριάσεών του.

Η πρώτη μορφή συλλογικής οργάνωσης του κλάδου των τραπεζικών υπαλλήλων στην Ελλάδα απαντάται το 1867 όταν ιδρύθηκε το «Ταμείο Συντάξεως Υπαλλήλων της Εθνικής Τραπέζης», ο δε Σύλλογος Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας ιδρύθηκε το Μάιο του 1917. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της πρώτης φάσης της ιστορίας του ΣΥΕΤΕ παρουσιάζει ενδιαφέρον καθόσον ότι έχει την εξής ιδιομορφία: «ο Σύλλογος διοικείται μόνο από υψηλά στελέχη. Δικαίωμα ψήφου έχουν μόνο οι μόνιμοι υπάλληλοι και για πρακτικούς λόγους μόνον οι Αθηναίοι. Ξεκινάει όμως σιγά-σιγά η δράση του ΣΥΕΤΕ υπέρ των δικαιωμάτων των υπαλλήλων.»⁵⁵ Λίγο αργότερα ιδρύεται και ο Προμηθευτικός Συνεταιρισμός των Υπαλλήλων από την ίδια ομάδα πρωτοβουλίας με 110 υπογραφές των τότε εργαζομένων.

Παράλληλα, αναπτύσσεται η τάση οργάνωσης Συλλόγων μέσα στον ίδιο το χώρο των εργαζομένων της Ε.Τ.Ε. κατά κατηγορίες. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των σχέσεων εκπροσώπησης στο πλαίσιο των τραπεζικών συλλόγων αλλά δεν είναι μοναδικό στον ελληνικό χώρο. Το 1922 ιδρύεται ο Σύλλογος Εισπρακτόρων και Κλητήρων της Ε.Τ.Ε. και το 1924 ιδρύεται ο Σύλλογος των «εν τη Τραπέζη εργαζομένων γυναικών» εκπροσωπώντας τις γραμματείες και τις δακτυλογράφους σηματοδοτώντας την έξοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και την ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος, που επιδρά άμεσα στη συνδικαλιστική τους οργάνωση.

Ξεχωριστή περίπτωση είναι αυτή των συλλόγων επιστημονικού προσωπικού, οι οποίοι σε ορισμένες φάσεις της ιστορικής διαδρομής του συνδικαλιστικού κινήματος του χώρου των τραπεζών έπαιξαν ανθροπικό ρόλο, ιδιαίτερα κατά τα τέλη της δεκαετίας του '70. Ήδη το 1963 σε πολλές τράπεζες, όμως ειδικά στην Αγροτική, υπήρχαν μεγάλα προβλήματα μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων στη βάση του επιπέδου εκπαίδευσης.⁵⁶ Οι υπάλληλοι διακρίνονταν κατ' αρχήν σε δύο κατηγορίες, δηλαδή στους Κανονικούς και στους Γραμματείς. Οι πρώτοι είχαν κανονική εξέλιξη ενώ οι δεύτεροι μόνο περιορισμένη και προκαθορισμένη εξέλιξη που έφτανε στο βαθμό του Γραμματέα Α' με αποδοχές αρχιλογιστή. Όμως, δεν ήταν μόνο αυτές οι κατηγορίες. Στο εσωτερικό των Κανονικών Υπαλλήλων υπήρχαν άλλες διαφορές πολύ εκρηκτικές.⁵⁷ Οι αντιθέσεις και οι διακρίσεις δεν τελειώνουν εδώ. «Αλλά και στους πτυχιούχους υπήρχαν διακρίσεις. Και δε μιλάμε για τους κτηνίατρους και τους δασολόγους, που υστερούσαν κι αυτοί στην εξέλιξη έναντι των γεωπόνων. Μιλάμε για τη διάκριση Γεωτεχνικών και λοιπών πτυχιούχων. Οι γεωτεχνικοί μπαίνανε με τετράχρονη προώθηση (όσα τα χρόνια σπουδών τους), ενώ οι λοιποί πτυχιούχοι -λογιστικοί και εποπτικοί- με δίχρονη προώθηση.»⁵⁸ Κατά συνέπεια, το αρχικό αίτημα των πτυχιούχων αυτών ήταν η δίχρονη βαθμολογική-μισθολογική προώθηση και εξομοίωσή τους με τους υπόλοιπους πτυχιούχους. Όμως,

⁵⁵ Βλ. www.syete.gr

⁵⁶ Για μια καταγραφή της ιστορίας αυτής, βλ. «Η διάκριση πτυχιούχων – μη πτυχιούχων και πώς γεννήθηκε», *Τραπεζικό Βήμα*, Περ. Δ', Αρ. Φύλλου 235-6, Μάρτης-Απρίλης 1994.

⁵⁷ Όπως γράφει με το δικό του σκωπτικό ύφος ο συντάκτης του άρθρου στο οποίο παραπέμπουμε παραπέρα εξέλιξη αποκλειόταν και υπήρχαν μόνο πρόσθετες τριετίες και αυτή η εξέλιξη «ανήκε –όχι στους πτυχιούχους, προς Θεού- στους παληούς υπαλλήλους, που όταν μπήκαν στην Τράπεζα δεν υπήρχε η κατηγορία των Γραμματέων. Αλλά ούτε και των Γραφέων, που ήταν μεν υπάλληλοι, αλλά είχαν εξέλιξη κλητήρα. Μέχρι και κόκκινα φύλλα ποιότητας, όπως οι κλητήρες κι οι καθαρίστριες.»

⁵⁸ *Ibid.*

το αριθμητικό βάρος των πτυχιούχων στο σύνολο του προσωπικού ήταν μικρό καθώς στις αρχές της δεκαετία του 650 ήταν μόνο 300 σε σύνολο 6.000 εργαζομένων. Όλοι οι εργαζόμενοι ήταν ενταγμένοι στον ενιαίο σύλλογο (ΣΥΑΤΕ). Για λόγους ψηφοθηρικούς οι συνδικαλιστικές παρατάξεις που διοικούσαν το σύλλογο υποβάθμιζαν τα αιτήματα των πτυχιούχων, με αποτέλεσμα την «εξέγερση» των τελευταίων και την κίνηση για τη δημιουργία ενός «σχήματος» που θα διεκδικούσε την εξομοίωση των πτυχιούχων. Μια συνάντηση αυτού του σχήματος έγινε τον Οκτώβριο του 1963 στην Αμαλιάδα του Νομού Ηλείας όπου αποφασίστηκε η συγκρότηση επιτροπής η οποία θα επισκεπτόταν το Δ.Σ. του ΣΥΑΤΕ και συγκεκριμένα τον Α' Αντιπρόεδρο Κώστα Παπαϊωάννου, που εθεωρείτο πιο ανοιχτός ως προς την υπόθεση των πτυχιούχων. Στη συνάντηση συμμετείχε και εκπρόσωπος των πτυχιούχων της Αθήνας. Παρά τις υποσχέσεις που δόθηκαν στην προγραμματική διακήρυξη του ΣΥΑΤΕ δεν υπήρξε καμία αναφορά στο αίτημα της διετούς προώθησης-εξομοίωσης. Η ρήξη ήταν αναπόφευκτη καθώς εκείνα τα χρόνια αυξάνονταν οι πτυχιούχοι της τράπεζας τόσο λόγω νέων προσλήψεων όσο και λόγω της απόκτησης πτυχίων από τους ήδη υπηρετούντες. Στα τέλη του 1963, όταν πλέον υπήρχαν περίπου 1.000 πτυχιούχοι κρίθηκε ότι ήταν ώριμες οι συνθήκες για την ίδρυση συλλόγου πτυχιούχων. Στις 3.12.63 ιδρύθηκε ο Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού Αγροτικής Τραπεζικής της Ελλάδος (ΣΕΠΑΤΕ). Η σύγκρουση αυτή γενικεύθηκε και οι επιστημονικοί σύλλογοι έγιναν μοχλοί διασπαστικών τάσεων από τη μια για λόγους πολιτικών και κομματικών σκοπιμοτήτων (π.χ. Εμπορικής) και μοχλοί εξυπηρέτησης συντεχνιακών συμφερόντων από την άλλη (π.χ. απαίτηση του ΣΕΠΑΤΕ στη δεκαετία του '90 να προωθούνται στις θέσεις ευθύνης μόνο πτυχιούχοι).

Η Ο.Τ.Ο.Ε. στη δεκαετία αυτή ξεπερνώντας τα κληρονομηθέντα από την προηγούμενη δεκαετία προβλήματα σχετικά με την αναγνώρισή της από το σύνολο των συλλόγων των μεγάλων τραπεζών κατόρθωσε να ανασυγκροτηθεί σε νέες βάσεις.⁵⁹ Ο συντεχνιακός χαρακτήρας των συλλογικών διεκδικήσεων μπορεί να μη ξεπεράστηκε εντελώς αλλά η Ομοσπονδία χαίρει πλέον της εκτίμησης του συνόλου των εργαζομένων στις τράπεζες.

Ένα ακόμη οργανωτικό πρόβλημα των αρχών της δεκαετίας του '60 ήταν η ύπαρξη ξεχωριστών συλλόγων προσωπικού σε τράπεζες που είχαν από καιρό συγχωνευθεί. Παραδείγματος χάριν, η ΕΤΕ και η Τράπεζα Αθηνών είχαν συγχωνευθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50 αλλά οι σύλλογοί τους ενοποιήθηκαν στις αρχές της επόμενης. Οι σύλλογοι της ενοποιημένης Ιονικής και Λαϊκής Τράπεζας δεν συγχωνεύτηκαν παρά μόνο στις 1 Νοεμβρίου 1962 όταν πραγματοποιήθηκε η επίσημη πρώτη κοινή γενική συνέλευση.⁶⁰ Ο ενιαίος σύλλογος είχε στο μεταξύ αναγνωρισθεί τυπικά από το Πρωτοδικείο Αθηνών (Απρίλιος 1962).

⁵⁹ Κυβερνητικές σκοπιμότητες, πολιτικές αντιπαλότητες, συντεχνιακές αντιλήψεις και εργοδοτικές παρεμβάσεις συνετέλεσαν ώστε να καθυστερήσει η επικράτηση του ομοσπονδιακού πνεύματος, έστω και αν είχε εν τω μεταξύ ιδρυθεί η Ο.Τ.Ο.Ε. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ως τα μέσα της δεκαετίας του '60 δεν είχαν ενοποιηθεί σύλλογοι συγχωνευθεισών τραπεζών ή ότι εργαζόμενοι συγκεκριμένης τράπεζας δημιούργησαν ξεχωριστό σύλλογο διασπώντας έτσι τον Εθνικό Παντραπεζικό Σύλλογο ο οποίος εκπροσωπούσε τους εργαζόμενους μικρών και ξένων τραπεζών. Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 1°, Αρ. φύλλου 7/3, 11/6/1962, σελ. 7.

⁶⁰ Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 1°, Αρ. φύλλου 8, 8/11/1962, σελ. 8.

Ο πλουραλισμός των συλλόγων έφτανε μέχρι την ξεχωριστή συγκρότηση όχι μόνο κατά κατηγορίες προσωπικού με βάση την κατοχή ή όχι πανεπιστημιακού πτυχίου αλλά με βάση συγκεκριμένες ειδικότητες ή θέσεις εργασίας στην τραπεζική επιχείρηση. Παραδείγματος χάριν, συγκροτήθηκαν κατά καιρούς σύλλογοι φυλάκων, ταμιακών υπαλλήλων, εισπρακτόρων, καθαριστριών, αποφοίτων τραπεζικών ινστιτούτων καθώς και «μη πτυχιούχων». Η διάσπαση πέρασε και στους συνταξιούχους που οργανώθηκαν κατά τράπεζα ενώ εμφανίστηκε ακόμη και «Σύλλογος Εθελουσίων Εξεληθόντων ΑΤΕ 1958».

Κατά την περίοδο αυτή, η οργανωτική δομή είναι τέτοια ώστε να εκπροσωπούνται δια των προέδρων τους οι επιμέρους σύλλογοι (προεδροκρατία).⁶¹ Το Γενικό Συμβούλιο είναι εκείνο το όργανο το οποίο εκλέγεται από το τακτικό συνέδριο των εκπροσώπων των συλλόγων-μελών για να αποφασίζει σχετικά με τη γενική στρατηγική και το οποίο εκλέγει με τη σειρά του το Εκτελεστικό Συμβούλιο της Ομοσπονδίας που είναι υπεύθυνο για την καθημερινή εκπροσώπηση και λειτουργία της Ομοσπονδίας.

Σημαντική ήταν από το 1962 και ύστερα η εκπροσώπηση των εργαζομένων της επαρχίας, οι οποίοι αποτελούσαν την πλειονότητα των εργαζομένων στις τράπεζες, ιδίως στην Αγροτική και την Εθνική που διέθεταν τα δίκτυα με τα περισσότερα υποκαταστήματα ανά την επικράτεια. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1962 το Γ.Σ. της ΟΤΟΕ ενέκρινε σχέδιο απόφασης με το οποίο προβλεπόταν η οργάνωση τοπικών επιτροπών της Ομοσπονδίας κατά πόλεις. Στην ίδια συνεδρίαση αποφασίστηκε η εγγραφή της ΟΤΟΕ στη Διεθνή Ομοσπονδία Ιδιωτικών και Τραπεζικών Υπαλλήλων (FIET).

2. ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΗΓΕΣΙΑΣ

Οι ηγεσίες των συλλόγων αναδεικνύονται τυπικά και ουσιαστικά μέσω των επίσημων εκλογικών διαδικασιών, όπως προέβλεπε ο νόμος περί σωματείων αλλά και το καταστατικό του οικείου συλλόγου προσωπικού. Η ανάδειξη γινόταν μέσω ενιαίου ψηφοδελτίου ή μέσω παραταξιακών ψηφοδελτίων. Στις μεγάλες τράπεζες επικρατούσε η διαδικασία των παραταξιακών ψηφοδελτίων. Παραδείγματος χάριν, στις εκλογές για την εκλογή νέου Διοικητικού Συμβουλίου στο Σύλλογο Υπαλλήλων της Τράπεζας Ελλάδος που διεξήχθησαν το Μάρτιο 1962, έγινε μάχη «στήθος με στήθος» μεταξύ των ψηφοδελτίων με επικεφαλής του Γ. Δασκαλάκη και Ι. Αλευρά αντιστοίχως. Το πρώτο επικράτησε με 1.245 ψήφους έναντι 1.239 του δεύτερου. Παρά την ελάχιστη διαφορά, με βάση το εκλογικό σύστημα, το πρώτο κέρδισε τις 8

⁶¹ Συγκεκριμένα στο καταστατικό της ΟΤΟΕ (Άρθρον 12^ο, παρ. 3^η) προβλέπεται ότι στο Πανελλαδικό Συνέδριο της ομοσπονδίας «Μίαν θέσιν αντιπροσώπου εκ των αναλογούντων εις έκαστον Σωματείον, καταλαμβάνει υποχρεωτικώς ο εκάστοτε Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου εκάστου Σωματείου – μέλους αυτού.» Επίσης προβλέπεται (Άρθρον 14^ο ότι «Το Γενικόν Συμβούλιον απαρτίζεται εκ των κάτωθι μελών α) Εκ των Προέδρων των Σωματείων-μελών της Ομοσπονδίας ή των νομίμων αναπληρωτών των και β) Εκ των τακτικών και αναπληρωματικών μελών εκλεγομένων παρά του Συνεδρίου διά μυστικής και διά ψηφοδελτίων ψηφοφορίας.» Σε περίπτωση μικρών συλλόγων που είχαν λιγότερα από 500 μέλη «αντιστοιχεί οπωσδήποτε εις Γενικός Σύμβουλος, όστις θα είναι ο Πρόεδρος αυτού.» Τέλος όσον αφορά τη Διοίκηση της ΟΤΟΕ προβλέπεται (Άρθρον 15^ο, παρ. 1^η) ότι «Η Ομοσπονδία διοικείται υπό Εκτελεστικού Συμβουλίου αποτελουμένου υποχρεωτικώς εκ των εκάστοτε Προέδρων των Διοικητικών Συμβουλίων των Σωματείων-μελών, ή των νομίμων αναπληρωτών αυτών.» Τα άρθρα αυτά δεν τροποποιήθηκαν από το 6^ο Πανελλαδικό Συνέδριο της ΟΤΟΕ που συνήλθε στις 28 Μαΐου 1973 και προέβη σε ορισμένες τροποποιήσεις. Ευχαριστώ τον Χρήστο Καστορίνη, Δ/ντή των Υπηρεσιών της ΟΤΟΕ, για την παραχώρηση αντιγράφου του εν λόγω καταστατικού.

από τις 11 έδρες. Το νέο προεδρείο συγκροτήθηκε αποκλειστικά από τα μέλη του ψηφοδελτίου Δασκαλάκη. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των παρατηρητών, η παρουσία του Ι. Αλευρά στη θέση του δεύτερου ψηφοδελτίου ενίσχυσε την ιδέα της Ομοσπονδίας και την περιέβαλε με κύρος καθώς απέδειξε ότι η ΟΤΟΕ με τις κατακτήσεις που απέσπασε για όλους τους εργαζόμενους (γενική αύξηση των μισθών κατά 9%) μπορεί να εγγυηθεί την πορεία προς αυτό που 20 χρόνια αργότερα θα γινόταν πραγματικότητα, δηλαδή το ενιαίο μισθολόγιο για όλες τις τράπεζες.⁶² Ακόμη και το πλειοψηφούν ψηφοδέλτιο Δασκαλάκη αναγκάστηκε να υιοθετήσει την ομοσπονδιακή ιδέα –παρά την προηγούμενη πολεμική του κατά της ηγεσίας της ΟΤΟΕ-παραπέμποντας στην ΟΤΟΕ το θέμα της μισθολογικής αύξησης και μη διεκδικώντας το κατά μόνας.⁶³

Το εκλογικό σύστημα στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν το πλειοψηφικό και η νικήτρια παράταξη εξασφάλιζε συνήθως το σύνολο των εδρών του διοικητικού οργάνου. Γι' αυτό το λόγο τα ψηφοδέλτια συμπεριλάμβαναν συχνά αντιτιθέμενες ιδεολογικά ομάδες και ανεξάρτητους συνδικαλιστές με κύρος. Η κομματικοποίηση ήταν αδύναμη εξαιτίας του γεγονότος ότι έπρεπε να συμπράττουν ετερόκλητες δυνάμεις ώστε να καταρτισθούν τα ψηφοδέλτια. Αυτό δε σημαίνει ότι τα κόμματα δεν παρενέβαιναν. Οι συνθήκες, όμως, επέβαλαν το σεβασμό της αυτονομίας των παρατάξεων. Οπότε οι διαφορές των παρατάξεων αφορούσαν την ακολουθητέα στρατηγική και τις τακτικές που θα την υποβοηθούσαν στην επίτευξη των στόχων.⁶⁴

3. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΕΣ

Στρατηγική είναι το σύνολο των σχεδιασμένων χειρισμών για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων ενός ατόμου, μιας ομάδας ή οργάνωσης. Με άλλα λόγια είναι το γενικό σχήμα διεξαγωγής ενός πολέμου, μιας πολιτικής αντιπαράθεσης ή μιας επιχειρηματικής εκστρατείας για κατάκτηση εδαφών, εξουσίας, δύναμης κι επιρροής, μεριδίων αγοράς. Ως τακτική θα μπορούσαμε να ορίσουμε τον σχεδιασμό των μέσων επίτευξης στρατηγικών στόχων.⁶⁵ Θα μπορούσαμε, τέλος, να θεωρήσουμε ότι η στρατηγική οδηγεί σε συνεπείς-συνεκτικές αποφάσεις εξασφαλίζοντας τη συνοχή μιας οργάνωσης, θέτει κατευθύνσεις, ορίζει την οργάνωση, μειώνει την αβεβαιότητα, συγκεντρώνει την προσπάθεια και, τελικά, προσδίδει ένα βιώσιμο ανταγωνιστικό αποτέλεσμα. Στο βαθμό που με τον όρο επιχείρηση εννοούμε γενικά κι αόριστα κάθε εγχείρημα που έχει ανταγωνιστικό χαρακτήρα, θα μπορούσε η περιγραφή αυτή να

⁶² Για το ενιαίο μισθολόγιο χρειάστηκε απεργιακή κινητοποίηση που διήρκεσε 42 ημέρες για να κατακτηθεί. Βλ. Τσακίρης Αθ. (2004) «Κράτος-κόμμα-συνδικάτο 1980-2001: Μεταξύ ενσωμάτωσης και αμφισβήτησης» στο Σπουρδαλάκης Μ. (επιμ.), *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)*, Αθήνα: Έκδοση 9^{ου} Συνεδρίου Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, σσ. 177-240.

⁶³ Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 1^ο, Αρ. φύλλου 4/1, σελ. 6.

⁶⁴ Ο Γ.Κουκουλές τονίζει ότι οι συνδικαλιστές που συγκρότησαν την οργάνωση των «115» σωματείων (στους οποίους περιλαμβάνονταν πολλοί συνδικαλιστές των τραπεζών) «ήρθαν πολλές φορές σε σύγκρουση με τον κομμουνιστικό πυρήνα της ΕΔΑ, διατήρησαν όμως την ανεξαρτησία τους χάρη στις προσπάθειες των αγωνιζόμενων στελεχών όλων των δημοκρατικών τάσεων αλλά και εξαιτίας του κύρους του Ορ. Χατζηβασιλείου». Βλ. Κουκουλές Γ. (2000) *ο.ε.π.*, σελ. 23.

⁶⁵ Ο Καρλ φον Κλαούζεβιτς όριζε ότι «τακτική» είναι ο σχεδιασμός μιας ξεχωριστής μάχης, κάτι που έχει «επιστημονικό χαρακτήρα» σε αντίθεση με τη «στρατηγική» που τη θεωρούσε «τέχνη». Βλ. Bassford Chr. (2002) *Clausewitz and his works*. Courseware for the Army War College <<http://www.clausewitz.com/CWZHOME/CWZSUMM/CWORKHOL.htm#CoG>>

ισχύει σε κάθε περίπτωση αντιπαράθεσης είτε αυτή είναι στρατιωτική είτε πολιτική είτε οικονομική/επιχειρηματική.

Οι H. Mintzberg και J. Waters τονίζουν ότι η στρατηγική είναι ένα υπόδειγμα ή μια μορφοποίηση, σ' ένα ρεύμα αποφάσεων που σχηματίζεται με το χρόνο. Η στρατηγική μπορεί να κατανοηθεί από πέντε σκοπιές που ποικίλλουν ανάλογα με το πλαίσιο του κάθε ομιλητή (θεωρία των «5P»):⁶⁶

A. Σχέδιο (plan): Στρατηγική είναι ένα συνειδητά καθορισμένο σχέδιο δράσης.

B. Στρατήγημα (plot): Ένα τέχνασμα ή ένας ελιγμός για την υπερνίκηση ενός αντιπάλου.

Γ. Υπόδειγμα (pattern): Ένα σχέδιο ενεργειών μπορεί ενίοτε να προκύπτει χωρίς προδικασμένο και περιεκτικό προγραμματισμό, μπορεί, δηλαδή, να χρησιμεύσει ως κανονικότητα, ως υπόδειγμα. Ένα σχέδιο κι ένα υπόδειγμα, δηλαδή, μπορούν να εμφανίζονται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Γι' αυτό διακρίνεται η σκόπιμη (deliberate) από την αναδυόμενη (emergent) στρατηγική. Οι περισσότερες στρατηγικές περιλαμβάνουν κάτι και από τις δύο.

Δ. Θέση (position) Η τακτική περιλαμβάνει τη λεπτομέρεια ενώ η στρατηγική αφορά το γενικό. Όμως, πολλές φορές λεπτομέρειες μπορούν να καταλαμβάνουν θέση στοιχείων στρατηγικής. Επειδή τα πάντα είναι θέμα αντίληψης και οπτικής γωνίας έτσι αυτό που ένας ηγέτης θεωρεί λεπτομέρεια τακτικής ένας άλλος να το θεωρεί θέμα στρατηγικής και αντίστροφα (π.χ. άλλοι συνδικαλιστές θεωρούν λεπτομέρεια τακτικής το να απευθύνονται στη βάση των εργαζομένων και να ζητούν τις απόψεις τους ενώ άλλοι θέτουν την άμεση δημοκρατία ως κεντρικό στοιχείο της στρατηγικής τους). Άρα η στρατηγική ως θέση αφορά το πλαίσιο.

E. Προοπτική (perspective). Αυτή η χρήση του όρου δίνει έμφαση στην ομάδα που σχεδιάζει και χαράσσει στρατηγική. Είναι τα μέλη της που με τις απόψεις τους, τις ιδιοτροπίες τους και τις προδιαθέσεις τους ασκούν επιρροή στην οργάνωση και τη δίνουν προσωπικότητα.

Η στρατηγική των συνδικαλιστών της εποχής εκείνης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «παραδοσιακή», δηλαδή υποδειγματική στο βαθμό που διακρινόταν από την επιδίωξη να αντιμετωπιστούν κυρίως τα θέματα *διανομής*. Με τη στρατηγική αυτή αποσκοπούσαν στην ικανοποίηση αιτημάτων που αφορούσαν τους μισθούς, τις ώρες εργασίας και τους γενικούς όρους απασχόλησης.⁶⁷ Έτσι, τα αιτήματα ήταν συχνά σχετικά καλά μελετημένα και ποσοτικοποιούνταν με σαφή τρόπο ως ποσοστοποιημένες ή δραχμοποιημένες αυξήσεις μισθών και επιδομάτων. Τα αιτήματα διαμορφώνονταν με βάση την εμπειρία των συνδικαλιστών και των εργαζομένων. Τέλος, γινόταν προσπάθειες να υπάρχουν διαπραγματεύσεις σε τακτά χρονικά διαστήματα ώστε να συνομολογούνται αυξήσεις που να έχουν σχέση με την αύξηση του κόστους ζωής. Αυτή η στρατηγική αντίληψη ήταν θεωρητικά κοινή και για τους συνδικαλιστές της ελεγχόμενης διοίκησης της ΓΣΕΕ όσο και για τους συνδικαλιστές των αντιπολιτευόμενων σχημάτων και συνδικάτων. Όμως αποδείχτηκε ότι οι διοικήσεις της ΓΣΕΕ εγκλωβισμένες συνειδητά στην υπηρεσία του δεξιού αντικομμουνιστικού κράτους δεν μπορούσαν ούτε αυτή τη στρατηγική να ακολουθήσουν με στοιχειώδη συνέπεια, υποτασσόμενοι διαρκώς στις απαιτήσεις της κρατικής πολιτικής. Έτσι εξαντλούνταν σε φραστικές εξάρσεις προς λαϊκή

⁶⁶ Mintzberg H. and Waters J.A. (1989) "Of strategies deliberate and emergent" σε Asch D. and Bowman C. (eds) *Readings in strategic management*. Milton Keynes: Open University.

⁶⁷ Βλ. Namioka A. and Schuler D. (eds.) (1993) *Participatory Design: Principles and Practices*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. σσ. 47.

κατανάλωση και υπέγραφαν συμβάσεις που δεν πρόσφεραν παρά ελάχιστες ποσοτικές αυξήσεις στα κατώτερα ημερομίσθια.⁶⁸ Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις που είχαν συσπειρωθεί στο σχήμα των «115» ήταν αυτές – και μεταξύ αυτών οι τραπεζικοί σύλλογοι – που σήκωσαν το βάρος ως κοινωνικό κίνημα για την επίτευξη των στόχων της μισθολογικής αύξησης, της μείωσης του ωραρίου εργασίας και της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας (υγιεινή, ασφάλεια, συντάξεις και κοινωνικά επιδόματα).

Από την άλλη, όμως, τόσο οι συνδικαλιστικές ηγεσίες της ΓΣΕΕ όσο και των 115, της ΟΤΟΕ συμπεριλαμβανομένης δεν άγγιζαν τα ζητήματα της οργάνωσης της εργασίας στους ίδιους τους χώρους παραγωγής, εν προκειμένω στις τράπεζες. Συναφές θέμα είναι η συμμετοχή των εκπροσώπων των εργαζομένων στη διοίκηση των τραπεζικών επιχειρήσεων. Ενώ σε όλη την Ευρώπη είχε δημιουργηθεί κοινωνικό κίνημα που διεκδικούσε τη συμμετοχή των εργατικών εκπροσώπων στις εταιρικές διοικήσεις, στην Ελλάδα δειλά-δειλά έκανε την εμφάνισή του σε ορισμένες προγραμματικές προτάσεις συλλόγων όπως της Τράπεζας της Ελλάδος.⁶⁹

4. ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ

Μετά από αυτά, είναι σημαντικό για την έρευνά μας να εξετάσουμε τις θεματικές που καταγράφονται και αφορούν θέματα που αγγίζουν είτε το σύνολο των τραπεζοϋπαλλήλων είτε μια μεγάλη μερίδα τους.

Στις γενικές συνελεύσεις των συλλόγων προσωπικού των μεγάλων τραπεζών (Τράπεζας της Ελλάδος, Εθνικής Τράπεζας και Αγροτικής Τράπεζας), εκτός των στενών μερικών αιτημάτων των επιμέρους τραπεζών, συζητήθηκαν θέματα μείζονος σημασίας. Παραδείγματος χάριν, στη συνέλευση του Συλλόγου Υπαλλήλων Τραπεζών της Ελλάδος συζητήθηκε το θέμα της σύνδεσης της χώρας με την Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά και των ενδεχόμενων επιπτώσεων στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση των τραπεζοϋπαλλήλων.

Η συνηθισμένη, όμως, θεματική των γενικών συνελεύσεων αφορούσε στενά οικονομικά, μισθολογικά και επιδοματικά θέματα καθώς και τις βαθμολογικές κλίμακες με τις ανάλογες προσαυξήσεις επί των μισθών και τις αναστατώσεις της ιεραρχικής δομής σε περίπτωση που άλλαζαν οι κυβερνήσεις και οι διοικήσεις των τραπεζών. Έτσι, π.χ., στη γενική συνέλευση του Συλλόγου Υπαλλήλων ΑΤΕ κυριάρχησαν τα θέματα της εξομοίωσης με τα ισχύοντα στην Τράπεζα της Ελλάδος.⁷⁰ Στον απολογισμό που κατέθεσε στη συνέλευση η απερχόμενη

⁶⁸ Ήταν συνηθισμένο το φαινόμενο της τεχνητής διαμάχης μεταξύ των φατριών του κυβερνητικού συνδικαλισμού που αλληλοκατηγορούνταν για εγκατάλειψη των αιτημάτων μπροστά στις απειλές του εκάστοτε υπουργού Εργασίας. Όπως τονίζεται «...οι διαμάχες της εξουσίας για τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού μεταφέρονταν στο συνδικαλιστικό κίνημα και μετέδιδαν τη δυναμική τους στη διαπάλη για την κατάκτηση της ηγεσίας της εργατικής εκπροσώπησης». Βλ. Στεργίου Α. (2002) «Ελληνικό Εργατικό Κίνημα: Παθογένειες και προοπτικές», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*. Νο.33, Σεπτέμβριος, σσ. 5-34.

⁶⁹ Βλ. Δικαϊάκος Σ. (1965) «Το μισθολογικό θέμα και ο νόμος 3239», *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 4ον, Αρ. Φύλλου 67, 15/10/65.

⁷⁰ Το θέμα της εξομοίωσης των αμοιβών και των υπολοίπων όρων εργασίας κυριαρχεί σ' όλες τις γενικές συνελεύσεις όλων των συλλόγων εργαζομένων των τραπεζών επί αρκετά χρόνια. Συνήθως επιδιώκεται εξομοίωση με την Εθνική και την Τράπεζα της Ελλάδος.

πλειονηφία του ΔΣ τονίστηκε ότι η εξομοίωση κατακτήθηκε με την επιτυχή απεργία του Φεβρουαρίου 1961. Έτσι ενισχύθηκε η αίσθηση ότι η απεργιακή δράση αποφέρει καρπούς όταν είναι μαζική και εκφράζει το μέγεθος της συνδικαλιστικής δύναμης ξεπερνώντας τα στενά όρια των «διπλωματικών διαπραγματεύσεων». ⁷¹ Εκτός των άλλων, τονίστηκε ότι το απερχόμενο ΔΣ κατόρθωσε να συγκεντρώσει επαρκή στοιχεία ώστε να καταφέρει να συγκροτήσει εναλλακτική πρόταση για την εξομοίωση. Στη συνέλευση του Συλλόγου Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας που διεξήχθη την τρίτη φορά εξ αναβολής, κάτι που γινόταν κατά κόρον γιατί συνήθως χρειάζεται μικρός αριθμός παρόντων μελών για την επίτευξη απαρτίας. Πέρα από τη συνήθη διαδικασία συζήτησης επί των πεπραγμένων του απερχόμενου ΔΣ και του οικονομικού απολογισμού-προϋπολογισμού, ζωνρή συζήτηση διεξήχθη για τα θέματα Οργανισμού Προσωπικού και για το Ασφαλιστικό.

Την εποχή εκείνη, σημαντικό θέμα, ειδικά για τις τράπεζες του συγκροτήματος Ανδρεάδη, ήταν αυτό της «μεταθέσεως συνυπηρετούντων συζύγων», που ουσιαστικά διέλυε τις οικογένειες αυτών των εργαζομένων. Το εργασιακό καθεστώς στο συγκρότημα Ανδρεάδη χαρακτηρίστηκε ως «μεσαιωνικό», λόγω των ιδιαίτερα σκληρών συνθηκών εργασίας που είχε επιβληθεί: ανεπάρκεια προσωπικού, ⁷²μη χορήγηση αδειών, ⁷³απαράδεκτα αυστηρές τιμωρίες, ⁷⁴εκδικητικές μεταθέσεις κ.ο.κ. ⁷⁵ Η κατάσταση αυτή επέβαλλε την εντελώς αμυντική στάση του συλλόγου ώστε να υπερασπίζει μόνο τα κεκτημένα δικαιώματα και την στοιχειώδη εργατική νομοθεσία απέναντι σε μια εργοδοσία που δεν ήθελε καν να συναντήσει και να συνομιλήσει με τους εκπροσώπους των εργαζομένων. Αντιθέτως, η συγκεκριμένη εργοδοσία επιδίωξε τη διάσπαση του ενιαίου συλλόγου πριμοδοτώντας έμμεσα τη δημιουργία «συλλόγου στελεχών» ⁷⁶, ο οποίος εμφορείτο από παλαιές αντιλήψεις περί

⁷¹ Έκφραση ενός εκ των μελών του απερχόμενου Δ.Σ. Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Αρ. φύλλου 5/2, σελ.5.

⁷² Σύμφωνα με τα συγκριτικά στοιχεία, στις δύο μεγάλες τράπεζες του συγκροτήματος, μεταξύ 31.12.1958 και 31.12.1961 το προσωπικό μειώθηκε κατά 332 άτομα (9,05%). Το μεγαλύτερο ποσοστό μείωσης ήταν αυτό της Εμπορικής (315 άτομα, δηλ. 12,4%) και επιβάρυνε σημαντικά τα οικεία ασφαλιστικά ταμεία καθώς η Τράπεζα δεν αύξανε την εισφορά της και δεν κάλυπτε το έλλειμμα τους. Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Αρ. φύλλου 7/3, 11/6/1962.

⁷³ Π.χ. απελύθη υπάλληλος του υπ/τος Βόλου της Εμπορικής γιατί «ηξίωσε και έλαβε την κανονική του άδεια». Επίσης η Επιθεώρηση Εργασίας Δράμας «απεκάλυψε ότι οι υπάλληλοι του εκεί Υποκαταστήματος της Εμπορικής Τραπέζης είχαν υπογράψει ψευδείς δηλώσεις λήψεως των κανονικών των αδειών παρελθόντος έτους.». *Ibid.*

⁷⁴ Απολύθηκε ο δ/ντής καταστήματος Κω ο οποίος χρειάστηκε να συνοδέψει το άρρωστο παιδί του σε νοσοκομείο της πρωτεύουσας για άμεση επείγουσα εγχείριση και στον οποίο παρ' όλο που ζήτησε εγγράφως άδεια δεν του εδόθη με το αιτιολογικό ότι δεν υπήρχε άλλος με δικαίωμα Α' υπογραφής στο κατάστημα. *Ibid.*

⁷⁵ Υπάλληλος μετατέθηκε από την Αθήνα στα Χανιά γιατί δεν προσήλθε για άμισθη υπερωριακή εργασία επειδή μελετούσε για εξετάσεις στην Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών. *Ibid.*

⁷⁶ Προσωπική τηλεφωνική συνέντευξη με τον Σωτήρη Αντωνίου, πρώην Πρόεδρο του Συλλόγου Υπαλλήλων Εμπορικής Τραπέζης Ελλάδος. (26/11/2005). Για να αντιληφθούμε τις προθέσεις διάσπασης του ενιαίου συλλόγου προσωπικού με τη δημιουργία του «συλλόγου στελεχών» παραθέτουμε απόσπασμα επιστολής ενός εκ των πρωτεργατών (δ/ντής υπ/τος Καβάλας προς δ/ντή υπ/τος Άμφισσας: «Φίλε κ...Θα έχης πληροφορηθής περί της κινήσεώς μας δια την δημιουργίαν Συλλόγου Στελεχών της Τραπέζας μας και υποθέτω ότι την ασπάζεσαι. Αντιλαμβάνεσαι ότι σκοπός του νέου τούτου Συλλόγου θα είναι η προστασία των συμφερόντων των εξουσιοδοτημένων εκ του Προσωπικού με δικαίωμα πρώτης ή δευτέρας υπογραφής. (...) Με τας παραπάνω σκέψεις σου αποστέλλω σχέδιον δηλώσεως τας οποίας πρέπει να υπογράψης συ και οι άλλοι ασφαζόμενοι αντάς εκ των στελεχών του Υποκαταστήματός σας και να τας στείλεις την μεν υποδείγματος Α εις τον Σύλλογον απ' ευθείας και αντίγραφον της μετά του υποδείγματος Β προς τον Προσωπάρχην της Τραπέζης μας κ...». Βλ. *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 4^ο, Αρ. φύλλου 61, 15/7/1965.

συνδικαλισμού με αριστοκρατικού τύπου αποχρώσεις.⁷⁷

Άλλο σοβαρό θέμα ήταν αυτό της ισότητας των φύλων στον εργασιακό χώρο. Ήδη, όπως είδαμε, γυναίκες εργάζονταν από τις αρχές του 20ού αιώνα ως γραμματείς και αργότερα ως κανονικές υπάλληλοι λογιστικού κλάδου. Όμως, ποτέ δεν ήταν ισότιμες με τους άνδρες στον εργασιακό χώρο. Δεν ήταν απλώς θέμα νομικής ανισότητας αλλά θέμα γραπτών και άγραφων νόμων, συνηθειών, παραδόσεων και προκαταλήψεων.⁷⁸ Τα αποτελέσματα όλων αυτών ήταν δυσμενείς διακρίσεις στο αστικό, οικογενειακό, ασφαλιστικό και εργατικό δίκαιο: «Άνιση αμοιβή στη δουλειά, πολλαπλάσια και πολύπλευρη απλήρωτη προσφορά στο κοινωνικό σύνολο, έλλειψη προστασίας της μητρότητας και του παιδιού. Δυσμενείς προϋποθέσεις για κοινωνική ασφάλιση, και αλλού παντελής έλλειψις κοινωνικής ασφαλίσεως.» Ειδικότερα, στις τράπεζες, στις οποίες η κοινή γνώμη θεωρούσε πως υπάρχει ισότητα ανδρών και γυναικών, αυτή υπήρχε μόνο στους τύπους. Όπως επισήμανε σε ομιλία της η Αντιπρόεδρος του Συλλόγου Υπαλλήλων Εμπορικής Τραπεζής, Στέλλα Βογδάνου, υπήρχε «Διάκρισις στις προσλήψεις παραγκωνισμός στην εξέλιξη, βαθμολογική στασιμότητα, αποστέρηση των οικογενειακών επιδομάτων, ανισότης των ασφαλιστικών παροχών (...) Στο τραπεζικό συγκρότημα Ανδρεάδη, σε τελευταίες προαγωγές σκόπιμα εκηρύχθησαν στάσιμοι γυναίκες ύστερα από 25ετή ευδόκιμο υπηρεσία για να μη πάρουν μια προαγωγή κατ' αρχαιότητα που τους παρέχει ο εσχάτως υπογραφείς Οργανισμός. Στην Αγροτική Τράπεζα σε εκπονούμενη τροποποίηση υπάρχοντος Οργανισμού επιχειρείται από τη Διοίκηση της Τραπεζής να καθιερωθεί περιορισμένη εξέλιξη της γυναίκας, ώστε να μη μπορεί να προωθηθεί πέραν ενός μόνον βαθμού. Στην Τράπεζα της Ελλάδος, χρόνια και χρόνια παραμένουν οι γυναίκες δακτυλογράφοι χωρίς άλλη βαθμολογική εξέλιξη. Μια άλλη μορφή κατασκευαζόμενης μέσα στην ισοτιμία ανισότητας είναι ο αποκλεισμός των γυναικών από τις εξετάσεις σ' όλες τις τράπεζες για την πρόσληψη υπαλλήλων.» Ιδιαίτερα στο συγκρότημα Ανδρεάδη, «σε άρθρο του Οργανισμού πού προβλέπεται προτίμηση προσλήψεων από τα τέκνα των υπαλλήλων, ρητώς καθορίζεται ότι της ειδικής αυτής προτιμήσεως τυγχάνουν μόνο τα αγόρια.»

5. ΠΡΟΣΩΡΙΝΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ως τώρα διερεύνηση του θέματος μπορούμε να προβούμε σε ορισμένα πρώτα συμπεράσματα. Πρώτα απ' όλα θα τονίσουμε ότι ο εργατικός συνδικαλισμός της δεκαετίας του '60, και ιδιαίτερα ο τραπεζοϋπαλληλικός, αποτελούσε ένα σημαντικό κοινωνικό κίνημα και όχι μια απλή ομάδα πίεσης. Κι αυτό γιατί αν δεχθούμε τον ορισμό της ομάδας πίεσης ως μιας οργάνωσης που επιδιώκει να

⁷⁷ Πέραν του ότι γινόταν προσπάθεια ένωσης των εχόντων δικαίωμα υπογραφής στελεχών της Τράπεζας που από μόνη της είναι προσπάθεια διάσπαση του προσωπικού (δεν είναι πρωτόγνωρο γεγονός καθ' ότι και σε άλλες χώρες υπάρχουν παρόμοια συνδικάτα, όπως η Γαλλία όπου δραστηριοποιείται το συνδικάτο CGC-CFE), οι ιδρυτές του «συλλόγου στελεχών» σε διαπραγματεύσεις για ενοποίηση με τον ενιαίο σύλλογο έθεσαν θέμα «αριστίνδην συμμετοχής τους» στο Δ.Σ. του ενιαίου συλλόγου. *Ibid.*

⁷⁸ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις συνθήκες εργασίας των γυναικών εργαζομένων γενικότερα αλλά και στις τράπεζες, βλ. Βογδάνου Στέλλα «Προβλήματα εργαζομένων γυναικών», *Τραπεζικό Βήμα*, Περίοδος Β', Έτος 4^{ον}, Αρ. φύλλου 62, 31/7/1965.

επηρεάσει τις λεπτομέρειες ενός συγκριτικά μικρού φάσματος της δημόσιας πολιτικής και που δεν αποτελεί μορφή πολιτικού κόμματος,⁷⁹ τότε ο τραπεζοϋπαλληλικός συνδικαλισμός ξεφεύγει από το στενό πλαίσιο του εν λόγω ορισμού. Ακόμα και στην περίπτωση του συντηρητικού ρεύματος του τραπεζοϋπαλληλικού συνδικαλισμού που εκινείτο στα πλαίσια της επίσημης ΓΣΕΕ δεν επρόκειτο απλώς για μια ομάδα που ο μόνος σκοπός της ήταν η άσκηση πίεσης για λεπτομέρειες ενός υπό ψήφιση νομοσχεδίου ή η τήρηση της κείμενης νομοθεσίας. Αντιθέτως, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, όλες οι συνδικαλιστικές δυνάμεις του χώρου επεδίωκαν να επιλύσουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι εργαζόμενοι στην εργασιακή ζωή τους, στη σύνταξη και στην περίθαλψη, στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό. Οι περισσότερες εξ αυτών προσέθεταν στη φαρέτρα των αιτημάτων τους την αποκατάσταση της δημοκρατικής τάξης στο χώρο του συνδικαλισμού, την αποκατάσταση των ελευθεριών και την κατάσταση νέων δικαιωμάτων στους χώρους εργασίας, την παύση των διώξεων των αντιφρονούντων και κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονιμάτων, την ισότητα των δύο φύλων στην εργασία και στην κοινωνία.

Με λίγα λόγια, ο τραπεζικός συνδικαλισμός ήταν ένα κοινωνικό κίνημα που προσπαθούσε να αρθρώσει πολιτικό λόγο για τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα και να συμβάλει στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής ατζέντας του κράτους και των πολιτικών κομμάτων. Τα συνδικάτα δεν εκπροσωπούν μόνο μια μονοθεματική υπόθεση ή μόνο ένα συμφέρον, αλλά ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση ενός κοινωνικού προφίλ για τα μέλη τους με την άνοδο του πολιτιστικού τους επιπέδου και την τόνωση του πνεύματος κοινωνικής αλληλεγγύης έναντι των καταπιεζόμενων, φτωχών και αποκλεισμένων κοινωνικών στρωμάτων τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό.⁸⁰ Σ' αυτά τα πλαίσια ιδρύθηκαν προμηθευτικοί και οικιστικοί συνεταιρισμοί που συνέβαλλαν στην μείωση των τιμών των προϊόντων, πολιτιστικές ομάδες και σύλλογοι από τα ίδια τα μέλη των συνδικάτων αναδεικνύοντας το ερασιτεχνικό θέατρο και την ερασιτεχνική καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία τους, οργανώθηκαν εκδηλώσεις κοινωνικής αλληλεγγύης σε ομάδες δεινοπαθούντων ή σε λαούς αγωνιζόμενους εναντίον κατακτητικών δυνάμεων ή δικτατορικών καθεστώτων.

⁷⁹ Βλ. Baggott R. (2000) *Pressure Groups and the Polity Process*. SHU Press/Politics Association.

⁸⁰ Για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ομάδων πίεσης, βλ. Wilson Ch. (2003) *Understanding A/S level government and politics*. Manchester: Manchester University Press, σσ. 93-96.